

CANU GWERIN

(FOLK SONG)

25 – 2002

CYMDEITHAS
ALAWON GWERIN
CYMRU

THE WELSH
FOLK-SONG
SOCIETY

Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru
Journal of the Welsh Folk-Song Society

Brasolwg ar y faled newyddiadurol	3
Tegwyn Jones	
A Calabrian bandit in Australia	26
Antone Minard	
‘A’r byd i gyd yn bapur ... ’	48
E. Wyn James	
Pyncio cerdd yn Iwerddon	59
Huw Williams	
O dlodi Meirion i gyfoeth Surrey	64
Maredudd ap Huw	
T. Hamer Jones	70
Huw Williams a Maredudd ap Huw	
Nodiadau	75
Rhidian Griffiths	

Y cyfranwyr biau hawlfraint eu cyfraniadau. Nid yw'r safbwyntiau a fynegir yn y Cylchgrawn o reidrwydd yn adlewyrchu barn y Golygyddion na'r Gymdeithas.

Contributions are the copyright of the contributors. Opinions expressed in the Journal do not necessarily reflect the viewpoints of the Editors or the Society.

Golygyddion: Rhidian Griffiths, Rhiannon Ifans

Argraffu:

Gwasg Morgannwg, Castell-nedd

Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru

Aelodaeth unigol:	£6.00
(Individual membership)	

Aelodaeth deuluol:	£8.00
(Family membership)	

Aelodaeth myfyrwyr:	£2.00
(Student membership)	

Ysgrifennydd Aelodaeth / Membership Secretary:

Dr Rhidian Griffiths, Coed y Berllan, Ffordd Bryn-y-Môr,
Aberystwyth, Ceredigion
SY23 2HX

 (01970) 610160

Llun y clawr:

Carneddog a'i briod gan Geoff Charles trwy ganiatâd
Llyfrgell Genedlaethol Cymru.

BRASOLWG AR Y FALED NEWYDDIADUROL YNG NGHYMRU CYN Y CYFNOD ARGRAFFU (Darlith Goffa Amy Parry-Williams 2001)

Tegwyn Jones

Codir y testun o'r frawddeg gyntaf yn yr ail bennod o'r efengyl yn ôl Thomas Parry yn ei gyfrol *Baledi'r Ddeunawfed Ganrif*:

Y peth cyntaf yw penderfynu pa beth a olygir wrth faled.¹

Erbyn hyn mae gennym ddiffiniad *Geiriadur Prifysgol Cymru* o'r gair 'baled', sef 'Dyri, cerdd ysgafn yn y mesurau rhydd, gan amlaf yn adrodd stori'.

Hwyrach y dylid ychwanegu mai cerdd i'w chanu yw baled hefyd, yn ei hanfod, ond sylwer ar yr ymadrodd 'gan amlaf yn adrodd stori', oherwydd dyna'r agwedd ar y faled yr hoffwn aros gyda hi am ychydig. Petai rhywun yn mynd ati i lunio pŵl piniwn i ddarganfod pa agwedd ar y baledi Cymraeg yw'r un fwyaf poblogaidd, mae'n weddol sicr mai hon a gyrhaeddai'r brig. O'r funud y dechreuwyd argraffu baledi ar ddechrau'r ddeunawfed ganrif, yr oedd cofnodi ar gân rai o ddigwyddiadau'r dydd yn amlwg. Mor gynnar â 1701 er enghraifft, cyhoeddodd Thomas Jones yn Amwythig faled o waith Thomas Miles am waredigaeth un Dassý Harry o blwyf Aberystroth ym Mynwy, yr hon meddir a esgorodd ar blentyn 'drwy ei bogel'.² Trwy gydol y ddeunawfed ganrif, ac am ran helaeth o'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, cyhoeddwyd rhai miloedd o faledi Cymraeg, hynny'n aml mewn lleoedd mor annisgwyl, o safbwynt cyhoeddi, â Licswm, Rhosymedre a Solfach, yn ogystal â'r canolfannau mwy adnabyddus, ac yn eu plith ugeiniau lawer o faledi 'newyddiadurol' yn cofnodi digwyddiadau arbennig. Llofruddiaethau, er enghraifft. Y mae ar glawr faledi am dros ddau gant o lofruddiaethau yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn unig, ac ychwanegir at gyfanswm y baledi pan gofir nad un baledwr yn unig a ganai i lofruddiaeth arbennig, ond weithiau gryn hanner dwsin ohonynt, os llwyddodd y weithred i afael yn nychymyg y cyhoedd, fel y byddai

ambell un yn gwneud yn fwy na'i gilydd. Yr oedd llongddrylliadau'n bwnc poblogaidd arall, a damweiniau diwydiannol, yn enwedig o dan ddaear ym maes glo'r De. Fel y byddid yn disgwyl, mae rhyfeloedd y dydd yn cael sylw yn y baledi newyddiadurol hyn, megis Rhyfel Annibyniaeth America yn y ddeunawfed ganrif, a'r llu o fân ryfeloedd ac ysgarmesoedd a fu'n rhan o grwsâd Prydain Fawr i beintio'r byd yn goch yn y ganrif ddilynol. Canwyd am ddigwyddiadau cyffrous y dydd yng Nghymru ei hun, megis Glaniad y Ffrancod yn sir Benfro, ymosodiad y Siartwyr ar Gasnewydd, 'Riots' Merthyr a chrogi Dic Penderyn, helynt Beca, a Rhyfel y Degwm, heb sôn am ddigwyddiadau trist a llawen a rhyfedd na chyrrhaeddodd eu heffeithiau lawer pellach na ffiniau'r plwyf efallai, ac nad yw hanes mwyach yn cofio amdanynt.

Ond nid ar ddechrau'r ddeunawfed ganrif y digwyddodd pethau o'r fath am y tro cyntaf. Bu llofruddiaethau a llongddrylliadau a damweiniau a rhyfeloedd o gwmpas erioed. Gwir fod gan faledwr o hynny ymlaen, yn y ffair neu'r farchnad, neu ar y stryd, rywbeth i'w werthu, sef baled, neu faledi argraffedig. A chan fod ei farsiaidiaeth yn rhywbeth yr oedd galw awchus amdani, yr oedd yn naturiol y byddai cynnydd sylweddol yng nghynhyrchiad honno o hynny allan. Ond rhaid peidio â chredu chwaith mai ar ddechrau'r ddeunawfed ganrif yr ymddangosodd cerddi Cymraeg o'r fath am y tro cyntaf, a dyma ni ar unwaith yn cyffwrdd â phwnc y 'Canu Rhydd'. Maddeuer troedio tir cyfarwydd am ychydig, ond mae'n hysbys fod yr hyn a alwn ni'n Ganu Rhydd wedi dechrau ymddangos - yn sydyn braidd - yn llawysgrifau'r unfed ganrif ar bymtheg, a hynny fel y pwysleisiwyd lawer tro, ochr yn ochr â dirywiad graddol yr hen ganu caeth traddodiadol. Y cwestiwn sy'n codi'n naturiol yw - ai canu newydd oedd hwn, ynteu rhywbeth a fu erioed, ond na chyfrifid ef yn ddigon pwysig i'w gofnodi pan oedd y canu caeth yn ei anterth? Y gred gyffredinol ymhlith haneswyr llên yw ei fod yn hen. Meddai Thomas Parry eto:

Nid rhywbeth a gododd yn sydyn yn yr unfed ganrif ar bymtheg wedi ei ysgrifennu yn iaith lafar y cyfnod mohono [y canu rhydd], ond hen draddodiad wedi byw ers canrifoedd a meithrin ei ieithwedd briod ei hun.³

Ond bodlonwn am y tro ar fynd yn ôl i'r unfed ganrif ar bymtheg yn unig. O'r cyfnod hwnnw ymlaen, mae ar glawr gorff sylweddol iawn o ganu rhydd, ac iddo apêl ehangach o gryn dipyn na'r canu caeth gynt. Gellir ei

rannu'n fras o dan wahanol benawdau, megis canu crefyddol, canu serch, cerddi brud neu broffwydol, cerddi'n dychanu merched, ac wrth gwrs gerddi am helyntion cyfoes, y cyfan, ar wahân i'r canu crefyddol efallai, wedi ei fwriadu i ddiddanu ei gynulleidfa.

Cymerir golwg fras yma ar y cerddi sy'n sôn am helyntion cyfoes - hynny yw, cerddi 'newyddiadurol'. Y diffiniad o gerdd o'r fath i bwrpas y sylwadau hyn yw - unrhyw gerdd rydd Gymraeg sy'n cofnodi digwyddiad penodol cyfoes y perthyn rhyw arbenigrwydd iddo, a ddigwyddodd yng Nghymru, neu y tu hwnt i'w ffiniau, neu gerdd a ysgogwyd gan ddigwyddiad o'r fath, a hynny o waith bardd o'r cyfnod. Yn sicr, mae gormod ohonynt i'w trafod i gyd mewn un lliith, ond hoffwn gyfeirio at ychydig ohonynt, nodi ambell beth o ddiddordeb yn y cynnwys, a sylwi weithiau ar ambell fan cyffwrdd sy'n dangos mai rhagflaenwyr baledwyr y ddwy ganrif ôl-argraffu oedd eu hawduron. Er hwylystod fe'u trafodir yn eu trefn amseryddol.

Yr oedd cerddi 'newyddiadurol' ymhlith y cerddi rhydd cyntaf i ymddangos yn yr unfed ganrif ar bymtheg. Gellir rhoi dyddiad pendant i'r gyntaf y cyfeirir ati, sef 'Carol i'r Frenhines Elisabeth' (mae 'Carol', 'Cerdd', 'Baled', fel y gwyddys, yn dermau sy'n ymglyfnewid yn rhwydd iawn), lle ceir y bardd anhysbys yn llawenhau fod un o'r cynllwynion niferus yn erbyn y Goron – Cynllwyn Babington, 1586, yn yr achos hwn – wedi methu.

Dwv creadvr nef a llawr mae bredych mawr im monwes
rwy'n ystyrio'r cynllwyn hir ynghylch ein gwir Frenhines
Tra fo imi anadl chwyth am gweddi byth am cyffes
mi folianna f'arglwydd Dduw am gadw'n fyw'r Frenhines.⁴

Yr oedd gwedd Gymreig i'r cynllwyn arbennig hwn yn yr ystyr fod dau o'r cynllwynwyr yn Gymry, sef Thomas Salusbury o Leweni, mab yr enwog Gatrin o Ferain o'i gŵr cyntaf, John Salusbury, ac Edward Jones o Blas Cadwgan ger Wrecsam, dau ŵr ifanc a aethai i Lundain, a dod dan ddylanwad Anthony Babington, a oedd â'i fryd ar ladd Elisabeth a gosod Mari, Brenhines y Sgotiaid, ar yr Orsedd yn ei lle. Daeth y cyfan i sylw'r awdurdodau sut bynnag, a'r canlyniad fu dienyddio tua deuddeg o'r cynllwynwyr, Thomas Salusbury ac Edward Jones yn eu plith - gweithred a anfonodd ias o ddychryn ac arswyd drwy ogledd Cymru, yn enwedig yn achos y teuluoedd bonheddig hynny a oedd yn glynu wrth yr

Hen Ffydd. Wedi'r cyfan, yr oedd Catrin o Ferain yn perthyn i'r Frenhines, y ddwy yn disgyn o Harri VII, ond nid oedd trugaredd i'w gael ar sail hynny, er bod y ddau lanc ieuanc yma, yn ôl y dystiolaeth, wedi cyfrannu fawr iawn at y cynllwyn, ond yn hytrach wedi eu denu gan ryw syniadau niwlog rhamantaidd.⁵ Er bod awdur y gerdd hon, sy'n cyfeirio ato'i hun fel 'Eglwysig ddyn', yn enwi'r ddau lanc yn ei gerdd, nid yw'n gwneud dim o'r ffaith mai Cymry oeddynt, dim ond ymfalchïo eu bod hwythau bellach, fel y lleill, yn fwyd i frain:

I mae nhw n awr yn fwyd ir brain f'aeth penne rhain ar neges
felly i tricco y penne ar traed a geisio waed brenhines.

Hyd at ddiwedd y gerdd, y mae'n dal i ryfeddu fod y fath beth wedi bod yn bosibl. 'Pwy,' meddai, mewn syndod mawr:

pwy ond diawled a wnai gam a'u disglair fam Frenhines?

Cerdd sydd yn ddrych o deyrngarwch digwestiwn trwch y Cymry i'r Goron, ac nid yn unig yn achos disgynyddion Owain Tudur o Benmynydd, Môn.

Os 'Eglwysig ddyn' a ganodd y gerdd yna, 'Doctor o Fiwsig', gŵr mor deyrngar bob tamaid, a ganodd un arall ar yr un thema, fel y dywed wrthym yn ei bennill olaf:

Ac o daw gofyn pwy a'i gwnaeth
Doctor o Fuwsic eglur ffraeth
Gwr ni fynne niwed iddi
Ond bod Duw yn geidwad iddi.⁶

Ni chyfynga'r Doctor ei hun i gynllwyn Babington yn unig, ond sonia hefyd am geisiadau eraill a wnaed i ddwyn einioes Elisabeth oddi arni. Defnyddia'i ddychymyg i ddisgrifio'r Frenhines, wedi laru ar y bygythiadau parhaus hyn, yn ymson â hi ei hun:

O Dduw gwyn, beth yw hyn yma?
Pawb a'i drics sy'n ceisio 'nifa...
I bwy heddiw y galla' ymddiried?
Duw na bawn yn cadw defed.

Pwy, wedi'r cyfan, fyddai eisiau cael gwared ar fugail tlawd? Ond, meddai'r 'Doctor o Fiwsig' yn ei gân, bendith arni fe gâi rybudd bob tro pan fyddai perygl yn ei bygwth, weithiau gan angel, weithiau gan Grist, ac weithiau gan Dduw ei hun. Pan anelodd rhyw adyn annheyrngar ei

ddryll cyntefig at ei phen un tro:

Crist a gadwodd i grasol wyneb,
F'aeth y peleds dur drwy'r garreg:
Rhag maint y gwres yn myned heibio
Eurwallt Elsbeth oedd yn deifio.

Blwyddyn ar ôl cynllwyn Babington, yn 1587, mae bardd o sir Ddinbych o'r enw Ifan Llwyd Sieffre yn canu am ymgais arall eto fyth, i ddiorseddu'r Frenhines, a'r bygythiad y tro hwn yn dod o gyfeiriad Iwerddon. Yno yr oedd Hugh O'Neill, Iarll Tyrone, a fu'n deyrngar i dad Elisabeth, Harri VIII, a chael ei wobrwyo'n hael am hynny, wedi codi mewn gwrthryfel yn erbyn y drefn Seisnig yn Iwerddon, gyda help parod y Sbaenwyr, ac yn peri cryn dipyn o ben tost i'r awdurdodau nerfus yn Llundain:

llosgi rhagddo r wlad ai spe[i]llio
lladd a mwrddio r Saesson
kael yr Spaenwyr ar i dv
ai bryd ar gefnv r werddon.⁷

Hynny yw, dymuniad y Sbaenwyr oedd bod yn gefn i'r Gwyddelod. Un o'r arweinwyr milwrol a anfonwyd gan y Frenhines i geisio gwastrodi Tyrone oedd ei ffefryn mawr ar y pryd, Iarll Essex, ac afraid dweud mai o blaid hwnnw, ac nid y Gwyddelod pabyddol, y mae Ifan Llwyd Sieffre. Diddorol yw ei weld yn defnyddio gair a geid (neu a geir efallai) ar lafar yn siroedd Dinbych a Fflint, sef *crecs*, lluosog *crec* 'clegar, clochdar' i odli ag enw'r Iarll:

Pawb yn i ardal na fyddwch ry wamal
gweddiwch yn ddyfal a ffeidiwch ach krexs
ar i ddvw rod-di y ffordd yn rhydd
lle Marchio yr hydd o Essex.

Y flwyddyn ganlynol, 1588, teimlodd 'Eglwysig ddyn' arall ar ei galon ganu dwy gerdd am ddigwyddiadau'r flwyddyn gofiadwy honno. Thomas Jones oedd ef, person Llanfair yn sir Fynwy, fel y cyfeirir ato weithiau, bryd arall fel Thomas Jones, offeiriad Llandeilo Bertholau ym Mynwy, a gyfansoddodd gerdd i ddiolch am y Beibl Cymraeg, ac un arall am y waredigaeth a gafwyd pan ddinistriwyd Armada Sbaen. Ymbalfalu mewn tywyllwch fu hanes y Cymry am ganrifoedd, meddai yn y gerdd

am y Beibl - cerdd hir dri ar ddeg ar hugain o benillion:⁸

heb ddysk heb ddim heb ddonia yw, heb lifr düw yn athro
heb ddyscediaeth gwir gan neb, mawr oedd ddallineb kymro.

o düw hir byr pabaidd waith, mewn estron iaith ny dwyllo,
drwy hydoliaeth blinaf blaid, yn dally llygaidd kymro.

Nid felly y bu bob amser, meddai, gan gyfeirio at y chwedl honno am
Ysgolan yn difetha llyfrau'r Cymry mewn rhyw oes, a'u hamddifadu o'u
diwylliant gwych gynt:

pob kelvyddyd a dysc ffraeth, ddoedd gwir wybodaeth ganto
nes y Scolan gythrel gay, ddinistrio llyfray r kymro.

Ond bellach dyma'r llyfr pwysciaf oll ar gael yn Gymraeg:

o hil fryttys rhywiawg rhyw, rowch glod y ddüw am dano,
llymar glennig oray ras, er ioed y gafas kymro.

Ac yn naturiol, mae gair o glod i'r cyfieithydd diwyd:

diolch diolch hyn nyd kam, y penyd am gifiaithio,
drwy wir nerth yr ysbryd glan, yr doctor morgan cymro.

Ar yr un mesur hefyd y canodd Thomas Jones ei gerdd am yr Armada -
naw ar hugain o benillion y tro hwn, gan gynnal yr un odl drwyddi, fel
yn achos y llall. Teitl hon yw 'Cân am y waredigaeth a gadd y Brytanied
o law y Spaeniaid cynhennys yn y flwyddyn 1588'.⁹

Mae'n agor ei gerdd yn null traddodiadol y baledwr bob amser, sef trwy
annerch ei gynulleidfa:

O Gristnogion bryd[u]erth bryd
A ddewchwi nghyd yn fedrys
I rhoi moliant i Dduw dâd
Am gadw'n gwlad a'n hynys.

Am flynyddoedd lawer, meddai, bu Brenin Sbaen, o dan anogaeth y Pab,
yn paratoui 'cynllwyn blin' i feddiannu Prydain yn enw'r Hen Ffydd, ac
o'r diwedd daethant i ben â'u paratodau:

Pan y cawson ffleet ddifêth
A phob rhyw beth yn dacclys
Hwy hwyliyson yn llawn ffrôst
O Spaen i gôst ein hynys.

Mae'n cael hwyl ar ddisgrifio'r cyffro:

Daeth wyth ugain llong ynghyd
Llawn milwyr fflid harneisys
Ai holl fwriad oedd, Duw gwyr,
Ar ddifa'n llwyr ein hynys.

Daw'r gerdd i ben ar y nodyn teyrngar sydd mor hygryw yng ngerddi
Cymraeg y cyfnod:

A'n brenhines bryd[u]erth brydd
Dra doniog ddedwydd ddawnys
Duw rhoddo i hon einioes hir
I gadw tir ein hynys.

Meddai J. H. Davies mewn nodyn ar y diwedd am y gerdd hon a'i
hawdur:

Dengys y gân fod yr hen offeiriad yn Brotestant selog, a rhydd
syniad lled gywir o deimladau y dosbarth canol ar achlysur y
Spanish Armada.

Mwy cyfarwydd o gryn dipyn yw cerdd newyddiadurol arall o'r un
cyfnod mwy neu lai, sef 'Coed Glyn Cynon', yr unig gerdd, meddai
Gruffydd John Williams, o blith y llu mawr o gerddi rhydd a luniwyd ym
Morgannwg yn y cyfnod dan sylw 'sydd yn haeddu ei lle mewn
blodeugerdd o ganu rhydd cynnar'.¹⁰ Fe gofir mai byrdwn y gerdd yw
gofid ei hawdur am yr anrheithio a fu ar elltydd Glyn Cynon. I ddyfynnu
Dr Christine James, a wnaeth astudiaeth fanwl a gloyw o'r gerdd:¹¹

y mae'n berffaith glir...mai'r hyn a gyffrôdd awen y bardd
anhysbys oedd torri coedwigoedd naturiol Glyn Cynon i'w
troi'n olog i fwydo gweithfeydd haearn o eiddo Saeson,
scenario hanesyddol y gellir cysylltu'i ddechreuadau ag Oes
Elisabeth I.¹²

Prin fod eisiau atgoffa neb o'r ing a'r dicter cyfiawn yn gymysg â'r
hiraeth sy'n hydreiddio'r gerdd nodedig hon, ac sydd i'w deimlo mor
amlwg wrth ei darllen heddiw [Codir y testun o erthygl Christine James]:

llawer bedwen glas i chlog
ynghrog i bythor sayson
sydd yn danllwyth mawr o dan
gen wyr yr hayarn dvon...

gwell i dylase y sayson fod
ynghrog yn waylod eigion
vffern boen yn kadw i plase,
na thori glas glyn kynon...

Myna i wnythur arnyn gwest
o adar onest ddigon,
ar ddyllyan dan i nod
a fyna i fod yn hangmon.

Yn y pennill olaf mae'r bardd yn defnyddio confensiwn digon cyffredin
yn y Canu Rhydd, lle ceir yr awdur yn aml iawn yn ei enwi ei hun:

ag o daw gofyn pwy a naeth
hyn o araeth greylon...

Ond nid ei enw a gawn ni yma, ond yn hytrach y rheswm pam y
cyffrowyd ef i ganu mor angerddol, sef:

dyn a fy gynt yn kadw oed
dan forest koed glynkynon.

I ddyfynnu Christine James unwaith eto:

Cerdd brotest yw 'Coed Glyn Cynon', cerdd ecolegol, cerdd
werdd, cerdd sydd yn gweiddi yn erbyn y perygl real o golli am
byth amgylchedd naturiol a brau.¹³

Nid oes modd rhoi blwyddyn benodol i'r gerdd am Goed Glyn Cynon - gall
fod yn gynt na'r cerddi y soniwyd amdanynt uchod, a gall fod yn
ddiweddarch - ond am y gerdd nesaf, y mae modd unwaith eto rhoi
dyddiad pendant iddi. Baled newyddiadurol sy'n perthyn i'r flwyddyn
1595 yw hon - o waith y Lifftenant Wiliam Peilyn, ac sy'n dwyn y teitl:
'Ymddiddan rhwng Gwr ar Pelican Sêf Hanes Bagad o Gymru a aethant yn
Amser y Frenhines Elisabeth drwy ei Gorchymyn hi ir Gorllewin India i
ddiâl ar, ag i anrheithio'r Hispaenwyr'.¹⁴ Sylwer mai ymddiddan sydd yma,
confensiwn hoff gan y baledwyr bob amser. Rhan o griw mwy ar fwrdd un
llong oedd y 'bagad' Cymry, a'r llong honno yn un o fflyd fechan, a aeth
ar ymgyrch forwrol, o dan gapteniaeth Amyas Preston a George Somers, i
India'r Gorllewin mewn ymdrech i leihau dylanwad y Sbaenwyr yn y
parthau hynny. Wrth y pelican yr adroddir eu hanturiaethau yn y gerdd, ac
yntau yn ei dro yn addo dod â'r hanes yn ôl i Gymru:

Gann eich bôd morr bell o'ch gwlâd
Mi af yn gennad trosoch
I fynegi 'ch Ffrins i gyd
Y Sutt, ar Byd sydd arnoch.

Baled hir, ddiddorol, llawn cyffro yw hon, ac yn sicr yn enghraifft
ragorol o faled newyddiadurol, sy'n glynu'n lled glôs at yr adroddiadau
a geir am yr ymgyrch arbennig yma yn y llyfrau hanes:

Oddiyno'r aethom Nôs a Dydd
Dros Fynydd uwch na'r Mynydd drâw
Heb orphwyso awr mewn lle
Nes dywad i Dre Saint Iagaw

sef Santiago de Leon, hen enw Caracas, prifddinas Venezuela.

Entrio yno i'r Ddinas fawr
Ai churo'i lawr ai llosgi
A rhoi i orfedd ar ei hyd
Y Gwyr igyd oedd ynddi.

Disgrifir wedyn ysgarmes arall y bu rhai o'r 'bagad Cymry' yn y criw,
yn dyst ac yn rhan ohoni, sef Capten Roberts, Huw Miltwn, Lifftenant
Salbri, Sersiant Huws, Wil Tomas a Wil Jones, fel yr enwir hwy gan yr
awdur. Nid yn erbyn y Sbaenwyr y tro hwn, ond yn erbyn rhai o'r
brodorion, a elwir yn 'Ganibaliaid creulon' yn y gerdd:

Pobl ydynt fal Eirth Dîg
Yn bwytta Cîg Cristnogion.

Gwedi dywad siwrne faith
Eilwaith at ein Llongeu
Y Gelynion Dêg am un
Oedd yn ein herbyn ninneu.

Rhai o'n hôl, a rhai o'n blaen
A Rhai yn Drayn o'n deutu
Fo fu rhyngom ymladd mawr
Do bedair awr or un tu.

Roedd gan y morwyr rhyw fath o ddrylliau i'w hamddiffyn eu hunain,
ond nid oedd y fasnach arfau wedi cyrraedd y 'canibaliaid' eto:

Hwyntwy'n danfon yn eu Dîg
Grymm mawr, wenwynig Saetheu
A Ninnu'r Bwlets Plwm iw crwyn
Yn talu'r Echwyn adreu.

Ni fuom felly ddwy Lêg hîr
Yn ynnill Tîr wrth arfe,
Cin cael tynnu saeth o gîg
Ein gwyr briwedig ninne.

Mewn erthygl yn y *Cymmrodor* yn 1916, fe esbonnir mai Syr Hugh Myddleton yn ddiweddarach, yw'r Huw Miltwn a oedd yn un o'r bagad Cymry, sef y gŵr o Ddinbych, a aeth yn ddiweddarach i ogledd Ceredigion i wneud elw sylweddol iawn yn y gweithfeydd mwyn plwm yno, a gwario llawer ohono ar y cynllun 'New River' fel y gelwid ef, i ddod â chyflenwad o ddŵr glân i ddinas Llundain. Ac er na ddywedir hynny, mae'n dra thebyg fod ei frawd William Myddleton hefyd ar y fordaith. Ef fel y cofir, a benderfynodd drosi'r Salmu i rai o'r mesurau caeth, a gwneud hynny yn ôl ei dystiolaeth ei hun, yn ystod ei oriau hamdden ar ymgyrchoedd morwrol fel hyn, a thasg y cofnodir iddo ei chwblhau yn India'r Gorllewin yn 1595, sef blwyddyn y fordaith a ddisgrifir yn y faled hon. Yn yr un erthygl yn y *Cymmrodor*, cawn wybod mai Huw Gwyn Salesbury, cefnder i William Salesbury, yw'r 'Lifftenant Salbri', a oedd hefyd ymhlith y bagad Cymry.

Mewn un pennill ceir yr awdur yn ymfalchïo yn stamina'r Cymry ochr yn ochr â'u cyd-filwyr o Loegr. 'Dos,' meddai, wrth y Pelican:

Dôs, Mynega hynn yn Hy
Yn bôd Ni'r Cymru'n wychion
Ond marw, a llâdd, a mynd yn wann
Y Drydedd rann o'r Saeson.

Er nad yw'r faled yn sôn am ddychweliad y llynges ar ôl yr ymgyrch, dywed haneswyr wrthym iddi ddod i dir yn ddiogel yn Aberdaugleddau ar ôl mordaith o chwe mis, a digon o ysbail o dan yr hatsys i blesio'r Frenhines.

Cyfeiriwyd uchod at y nifer helaeth o faledi am lofruddiaethau a geir ymhlith y rhai a gyfansoddwyd o ddechrau'r cyfnod argraffu yng Nghymru yn y ddeunawfed ganrif. Ond fel y pwysleisiwyd eisoes, yr

oedd llofruddiaethau yn bod yng Nghymru cyn hynny, yn ogystal â cherddi amdanynt, a sylwir yn fyr ar un ohonynt yma. Ysgrifennwyd hi yn y flwyddyn 1600 am ddigwyddiad yn y flwyddyn honno, a gwelir hi mewn llawysgrif yn y Llyfrgell Genedlaethol.¹⁵ Hanes gŵr o blwyf Rhiwabon a geir ynddi, a flinodd ar dalu ‘chweswllt crwn bob chwarter’ i gynnal ei fab gordderch, ac a benderfynodd ei ladd, drwy ei osod mewn sach, clymu maen wrth y sach, a’i thaflu i lyn deugain llath o ddyfnder, meddir, a elwir yn Pwll y Glo yn y faled. Ond daeth y sach yn rhydd oddi wrth y maen:

fo nadodd krist o i’r gwaelod
am wneuthur drigion heb wybod
fo ddoy dduw ar Corffûn gwyn
i wuneb y llyn yn barod
fo ddaeth heibio eneth fechan
o gwmpas chwe blwydd oedran
wrth ben y pwll lle yr oedd y braw
hi wele law dyn bychan.

Ac yna sonnir am ddynion yn dod â ‘bache’ i dynnu’r corff bach o’r dŵr, y fam yn cyrraedd, ac yna’r llofrudd ei hun, a fydd, meddai’r baledwr, cyn hir yn crogi wrth sibed. Mae’n gorffen yn un o ddulliau traddodiadol eraill y canu rhydd drwy fydryddu dyddiad y digwyddiad ac enw’r awdur:

Mil a chwechant union
oedran yr arglwydd cyfion
pan naed y weithred hon
ynghanol plwy ryw abon.

os gofyn neb yn unlle
pwy gane y dyrie
Robert Thomas wrth i chwant
yn berchen plant oedd ynte.

A gadael trefn amseryddol y cerddi newyddiadurol hyn am ychydig, a neidio ymlaen hanner can mlynedd i fis Mawrth 1650, ceir baled arall a orosodd ac sy’n sôn am lofruddiaeth yn y flwyddyn honno. Yn Lloegr y bu’r digwyddiad y tro hwn, yn swydd Henffordd, ac yr oedd canu am lofruddiaethau a ddigwyddai y tu allan i Gymru, fel y soniwyd eisoes, yn

gyfarwydd iawn i faledwyr y ddeunawfed ganrif a'r ganrif ddilynol. William Grismond oedd enw'r llofrudd, ac fe lofruddiodd forwyn a oedd yn ei wasanaeth, ac yn disgwyl ei blentyn. Mae baled Saesneg hefyd ar gael am y llofruddiaeth arbennig hon, a'r hyn sy'n ddi-ddorol yw mai'r llofrudd ei hun sy'n adrodd ei hanes yn honno, yn hytrach na'r baledwr yn y trydydd person - confensiwn gyson yn y baledi llofruddiaeth Saesneg hyd ddiwedd cyfnod y faled, fel petai pob llofrudd condemniedig o Sais hefyd yn dipyn o brydydd. Ond confensiwn na ddynwardwyd mohoni ond yn anfynych iawn gan y baledwyr Cymraeg oedd hon. Yn y faled dan sylw am William Grismond, fel yn y rhan fwyaf o ddigon o faledi llofruddiaeth y ddeunawfed a'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, yn y trydydd person yr adroddir yr hanes. Cawn wybod ar ddiwedd y faled Gymraeg mai Sampson Edwards y Gwŷdd a'i lluniodd, sef awdur y faled honno a fu'n boblogaidd tu hwnt hyd at ein dyddiau ni bron, sef 'Cerdd y Blotyn Du', enghraifft gynnar arall o faled newyddiadurol.

I ddychwelyd at drefn amseryddol y cerddi unwaith eto, un o'r straeon mawr a gysylltir â theyrnasiad olynedd Elisabeth, Iago'r Cyntaf, yw Brad y Powdwr Gwn, 5 Tachwedd 1605, ac yma eto gwelir y baledwr o Gymro'n achub ei gyfle. Mae dwy gerdd Gymraeg am y digwyddiad wedi goroesi, y naill gan Siôn Lewis ap Siôn Wynn o Dywyn, Meirionnydd, a'r llall gan Siôn Morys, dau fardd nad oes odid ddim gwybodaeth amdanynt fel arall. Eiddo'r bardd o Dywyn yw'r gerdd lawnaf o ddigon.¹⁶ Yn hon fe enwir pob un o'r wyth cynllwynwr a ddioddefodd y gosb eithaf fel canlyniad i'r brad, ac y mae'r ffaith nad oes gyfeiriad at Garnet, yr offeiriad pabyddol a ddiwyddiwyd yn ddiweddarach am ei fod yn gwybod am y cynllwyn ond heb dynnu sylw'r awdurdodau ato, yn awgrymu cyfansoddi'r faled yn weddol fuan ar ôl y digwyddiad ei hun. Yn ôl Brinley Rees yn ei gyfrol *Dulliau'r Canu Rhydd*, cofrestrwyd naw baled Saesneg am Frad y Powdwr Gwn yn y cyfnod, ond un yn unig sydd wedi goroesi, ac am ddiwyddiad Garnet mae honno.¹⁷ Petai'r lleill ar gael, tybed a fyddai ynddynt ambell fanylyn a geir gan Siôn Lewis a Siôn Morys yn eu baledi hwy? Mae'r ddwy faled yn cyfeirio at farelau o gwrw neu win, fel petaent yn awgrymu mai felly rywsut y llwyddwyd i gael y casgenni powdr i mewn o dan Balas Westminster. Ym maled Siôn Lewis ceir un o'r milwyr a ddaeth o hyd i

Guy Fawkes yn y seler yn ei annerch fel hyn:

Beth yr owan yr hen gadno
mae hi yn amryd itti i rodio
gwilia vod mewn twyll drigioni
pam na bessit yn dy wely.

Ac y mae yntau'n ateb iddo ddod yno i:

Edrych bir a diod lawer
sydd i meistr yn y seler...
Mynna vroetsio r hain oi kyrre
mynna i brovi r ddiod ore

Ond yn anffodus iddo ef nid oedd y milwyr yn barod i dderbyn ei stori:

taro peik mewn baril gadarn
oni neidiodd powdwr allan.

Yn y faled Gymraeg arall, gan Siôn Morys, mae eco o'r un peth:¹⁸

Kaffael kennad traetha uwch wir
i gario bir yw werthu
a chwedy darfod yn ddiwad
ir bradychiad dyvu...

yn lle barile bir yn ddic
gwin a seigic(?) siwgrwr
rhai a roddodd gwyr Duw ne
ffals farile powdwr.

Byddai'n ddiddorol gwybod o ba le y cafodd y ddau Siôn yr achlust hwn, gan nad oes gyfeiriad ato o gwbl yn y cofnod maith a manwl o'r achos yn erbyn y cynllwynwyr (y gellir ei weld ar y We bellach), nac ychwaith yn yr astudiaeth safonol ddiweddaraf o'r helynt, *The Gunpowder Plot: Terror and Faith in 1605* (1996), gan Antonia Fraser. Ai tybed fod rhyw stori felly yn mynd o gwmpas ar y pryd, ac iddi gael ei chofnodi efallai yn un neu ragor o'r baledi Saesneg coll y cyfeiriwyd atynt uchod? A bod y ddau Gymro, neu un ohonynt, wedi ei gweld yno? Neu a oedd rhyw gysylltiad Llundeinig arall? Un o feirdd enwog y cyfnod a ganai yn y mesurau rhyddion oedd Richard Hughes, Cefnllanfair, a oedd yn swyddog yn y llys brenhinol, ac meddai Dr Nesta Lloyd:

Fel un o ffwtmyn y Brenin mae'n gwbl bosibl y byddai Hughes,

yn rhinwedd ei swydd, yn un o'r osgordd a hebryngai'r Brenin i Dŷ'r Arglwyddi ar 5 Tachwedd 1605, y bore pan oedd Gwido Ffowcs a'i gyd-gynllwynwyr yn bwriadu chwythu'r brenin, ei deulu agos a'i lywodraeth i ebargofiant.¹⁹

Tybed a ddaeth y stori am y barilau cwrw ar y winwydden farddol o Lundain i Gymru? Pwy a wŷr - ond difyr yw dyfalu.

Ail fab i'r Brenin hwn na lwyddwyd i'w chwythu i ebargofiant oedd Siarl, a ddaeth yn Dywysog Cymru ac yn aer y Goron yn 1616 pan fu farw'i frawd hynaf, Henry. Yn 1623 aeth Siarl ar daith i Sbaen i geisio am law merch y brenin yno, ond gwnaed yn glir y byddai'n ofynnol iddo gefnu ar ei Brotestaniaeth, a chofleidio'r Hen Ffydd os oedd am lwyddo yn ei gais, a dychwelodd yn waglaw i Loegr. Gollyngdod a rhyddhad mawr i lawer oedd hyn, yn enwedig i'r Piwritaniaid a arswydai wrth feddwl am aer y Goron yn priodi pabyddes. Yn eu plith yr oedd y Ficer Prichard o Lanymddyfri, ac yn *Canwyll y Cymry*, a gyhoeddwyd, wrth gwrs, flynyddoedd ar ôl marw'r Hen Ficer, mae cerdd yn dwyn y teitl hwn:

Fel y deallir y Gân sydd yn canlyn, bydded hyspys i'r Darllenydd, fyned Brenin Charles I. i *Spain* pan oedd ef yn *Dywysog Cymru*, mewn Bwriad i briodi Merch Brenin y Deyrnas honno. A phan yr oedd Teyrnas *Lloegr* yn llawn o Ofn na adawai'r *Spaniaid* iddo byth ddychwelyd adref, fe welodd Duw fod yn dda i ddyfod âg ef i Dref yn iach-lawen; ac ar hyn fe wnaeth Ficer Prichard y Gân hon.²⁰

Cân hir a ysbrydolwyd unwaith eto gan ddigwyddiad arbennig:

Spain a fynnai mewn cyfrwysder,
Cadw'n *Prins* dros ddyddiau lawer;
Duw a gwlad a fynnai, er hynny,
Fyrr ymchweliad *Prins y Cymru*...

Y pummed dydd o fis October,
Ar ddydd sul, dair awr cyn hanner,
Y dygodd Duw, dan lawenychu,
I dir *Lloegr, Brins y Cymru*.

Cynner tân a bonffires fagad,
(Tân sy'n dangos gwres ein cariad)

Fel y gwelo'r byd o bobtu,
Faint yw'ch serch i *Brins y Cymru*.

Weithiau bydd baledwyr y ddeunawfed a'r bedwaredd ganrif ar bymtheg yn canu am ddigwyddiadau na fyddai, efallai, yn cael penawdau breision mewn papur tabloid heddiw, ond a gâi golofn o bosib mewn papur lleol. Ystyrier baled Ywain Meirion er enghraifft, am 'yr ystorm a'r llif dychrynlllyd ynghyd â'r golled o fywydau a meddiannau a gymerodd le yn siroedd Ceredigion a Meirion yn niwedd Gorffennaf...1846', a llu o rai eraill tebyg iddi. Ond yr oedd baledwyr yn cofnodi digwyddiadau lleol o'r fath ymhell cyn hynny, fel y dengys un gerdd arall y dymunir cyfeirio ati. Cadwyd hon eto mewn llawysgrif - un o lawysgrifau Peniarth yn y Llyfrgell Genedlaethol, nad yw bob amser yn hawdd ei darllen - ac ysgrifennwyd hi gan Wmffre Dafydd ab Ifan, clochydd Llanbryn-mair yn 1634.²¹ Mae ganddo stori hynod i'w hadrodd yn y faled hir hon o hanner cant a thri o benillion pedair llinell, mesur Triban Morgannwg, sydd wedi ei rhannu'n ddwy ran. Yn y rhan gyntaf cyfeiria'r bardd at gyfnod wyth mlynedd yn gynharach, pan ddigwyddodd i fwthyn yn ardal Llanbryn-mair syrthio â'i ben iddo yn ystod storm fawr o eira, a lladd pump o bobl a drigai ynddo. Ymhen peth amser wedyn, yn ôl y gân, codwyd bwthyn arall ar yr un safle:

ag yno ty a seiliwyd
[y]n gadarn ac a godwyd
yn yr vn anhapys fan
vwch ben y dwrstan aelwyd.

A daw'r rhan gyntaf i ben gyda'r wybodaeth honno:

[]chwi glowsoch ddwedyd yma
[sut] bu r digwydd cynta
[mae]n y mryd i draethu nawr
[y digwydd] mawr diwaetha.

Ac â yn ei flaen yn yr ail ran i adrodd stori sy'n tueddu i wrthbrofi'r 'gwirionedd' hwnnw a ddywed nad yw mellten yn taro'r unfan ddwywaith, er mai am eira, nid mellt y sonnir yma. A'r tro yma cawn dystiolaeth llygad-dyst, oherwydd i bob golwg canu amdano ef ei hun a'i deulu mae'r bardd. Ef oedd tenant y tŷ, ac yn byw o dan yr un to ag ef, meddai, yr oedd ei wraig, Marged, ei mam oedrannus, dau fab, a merch

o'r enw Cadi - chwech o bobl i gyd. Ac yna, ar 23 Ionawr 1634:

y bore codi wnaethon
y gwr ai wraig ai feibion
er creuloned oedd yr hin
heb arwydd blin beryglon.

Ond gwaethygodd y tywydd yn ystod y bore:

fo ddaeth y lluwch or daren
ar ty yn wysg i dalcen
aeth i lawr gan ddyrnod hon
fel ergyd kanon milen.

Yna ceir disgrifiad manwl o'r hyn ddilynodd. Un o'r meibion yn llwyddo i dynnu ei frawd a'i fam drwy dwll yn y to, y fam-gu a'r ferch o dan lwyth o gerrig ac eira, a'r tad, sy'n cofnodi'r hanes, yn gorwedd ar y llawr yn beryglus o agos i'r tân, a thrawst trwm ar draws ei goes:

y neilldroed oedd yn rhewi
dan lwyth o eira difri
ar troed arall medd fy [nghân]
ai [b]laen yn tan yn llosgi.

Danfonir y ddau fachgen yn 'droednoethion / i gyrchu cymydogion', a chyn pen dim yr oedd nifer o'r rheini wedi cyrraedd yno:

gymdogion a ddoeth atto
bu Igain gwr yn gweithio
or bore tan burhadd y dudd
heb gael yn rhydd mo hono.

Ond yn y diwedd, llwyddo, a'i ddwyn 'ar elor' i Ddolgadfan am ymgeledd rhywun yno. Pan gafwyd y fam-gu allan o dan y cerrig a'r lluwch, yr oedd yn farw, ond yr oedd y ferch, Cadi, 'ar enaid ynddi', meddai'r gân, er iddi fod yn gorwedd:

tan bwys y ty ar lluwch [yn] fawr
o spas wyth awr ag Igien

Ac fe ddaw Hwmffre ab Ifan â'i gân hir i ben drwy ryfeddu at ffyrdd rhagluniaeth. Pump o bobl yn cael eu lladd gan eira, ac yna wyth mlynedd yn ddiweddarach, yn yr un man, pump o bobl yn cael eu hachub. Cyfeiriwyd uchod at 'Brins y Cymry' yn mynd i Sbaen yn 1623 i chwilio

am wraig, ac i'w deyrnasiad ef, wedi iddo etifeddu'r orsedd, y perthyn baled am frwydr ar y môr rhwng Sbaen a'r Iseldiroedd yn 1639, a hynny oddi ar arfordir Lloegr, a gyfieithwyd, yn yr achos yma, i'r Gymraeg gan ryw Evan Thomas, ac sy'n llawn o sŵn a mwstwr yr ymladd:²²

Yn ol hyn bv chware chwerw
y kanans mawr y[n] rhvo yn arw
heb orffwys lladd vn mvnyd
nes cymysgv y mor [yn] waedlyd.

Buddugoliaeth i'r Iseldirwyr oedd y canlyniad:

yno darfu ir hollands eyred
fartsio i drwms a sowndio i drwmped
o lawenydd mawr oi rioledd
rhoi gylunion yn gelanedd.

Ac unwaith eto bu llawenydd mawr o weld y llynges Sbaenaidd yn cael ei saethu'n ddarnau, oherwydd yr oedd si drwy'r deyrnas y tro hwn ei bod ar ei ffordd i Brydain, ar wahoddiad y Brenin, a hynny i gynnal ei freichiau yn ei gweryl â'r Senedd. Daw'r gerdd i ben â'r pennill:

O Daw gofyn rhwng britanied
pwy o fil a wnaeth y faled
Evan Thomas yn byr ffyddlon
ai trovs yn byr o Jaeth y saeson.

Yr enghraifft gynharaf, efallai, o ddefnyddio'r gair 'baled' am gerdd newyddiadurol.

Cyn bo hir yr oedd Prydain ei hun yng nghanol sŵn ymladd, oherwydd dyma flynyddoedd y Rhyfeloedd Cartref rhwng y Brenin a'r Senedd, a arweiniodd yn y pen draw at dorri pen y Brenin, ac at Werinlywodraeth Olyfer Cromwell. Yng Nghymru yr ymladdwyd un o frwydrau mwyaf gwaedlyd yr Ail Ryfel Cartref, sef ar lannau Afon Elái, ger Sain Ffagan ar 8 Mai 1648, pan laddwyd 200 o gefnogwyr y Brenin mewn dwy awr o frwydro ffyrnig. Mae cerdd ar glawr sy'n cyfeirio at y frwydr hon, o waith Wiliam Saunders neu Sawndwr o Landochau ym Morgannwg. Fe'i cofnodir yn un o lawysgrifau Iolo Morganwg, ond yn yr achos hwn mae Griffith John Williams, sy'n cyfeirio ati fel 'cân eithriadol o ddiddorol', yn weddol ffyddiog mai cân ddilys ydyw, ac nid un a gyfansoddwyd gan Iolo a'i thadogi ar arall. Mae'n gân swynol iawn, ar ffurf ymgom - dyma

hoffter y baledwr o'r ymgom neu'r ymddiddan yn dod i'r golwg eto - rhwng merch ifanc a'i chariad a laddwyd yn y frwydr.²³

Do! do! di gest dy glwyfo ar fore teg o Fai
A'th waed yn ffrydio cymaint nes cochi dŵr Elái
Na bysai rhyw drugaredd bob defnyn bach yn dwyn
Y gwaed o nghalon innau fy nghariad er dy fwyn.

Cân unwaith eto a ysbrydolwyd gan ddigwyddiad hanesyddol arbennig, ac y gellir ei derbyn i'r gorlan 'newyddiadurol'. Ac y mae eraill sy'n perthyn i'r cyfnod terfysglyd hwn, ac yn enwedig ar ôl dyddiau Cromwell ac adferiad y Frenhiniaeth, megis cerdd Rowland Fychan o Gaer-gai, sy'n efelychiad o gân Saesneg hynod o boblogaidd yn ei dydd, 'When the King enjoys His Own Again':

ni ddichon kledd, fyth wneuthur hedd
nes kaffo Charles, i eiddo i hun.²⁴

A cherdd Huw Morys 'Croeso i'r Arglwydd Mwnc i Lundain yn y flwyddyn 1660', sef yr Arglwydd George Monk, milwr o fri a ymladdodd dros Cromwell yn erbyn y Brenin, ac a anfonwyd i heddychu'r Alban. Ond yn yr helbul a'r cyffro a ddilynodd marwolaeth Cromwell, daeth Monk i'r casgliad mai adfer y Frenhiniaeth oedd yr unig feddyginiaeth, a gorymdeithiodd ar flaen ei fyddin o'r Alban i Lundain er mwyn dod â hynny i ben. Yn naturiol yr oedd y Brenhinwr selog Huw Morys wrth ei fodd, a gwelai ddydd dial yn dod yn fuan i ran y rhai a wnaeth frad eeneinig Duw, fel y syniai ef am y Brenin:

Moliant fo i ti, Arglwydd, drwy ffrwythydd burffydd bwnc,
O roi cleddyf grym cyfiawnder, yn nwyllaw'r Arglwydd *Mwnc*;
Ei nerth pan ga'dd yn chwyrn fe chwra'dd, i ddial lladd y *llew*,
I chwilio ffau'r llwynogod a gwalau'r tyrchod tew.²⁵

Bu Huw Morys fyw trwy deyrnasiad Siarl II, Iago II, William a Mari, a rhan o deyrnasiad y Frenhines Anne, ac y mae ganddo nifer o gerddi newyddiadurol sy'n arddangos ei deyrngarwch cynnes iawn i'r Goron, pwy bynnag oedd yn ei gwisgo. Canodd am y cynllwyn i ladd Siarl II a'i frawd Iago yn 1683 - y 'Rye House Plot' fel yr adnabyddir ef yn hanes Lloegr, ac am frwydr ar y môr yn 1692 rhwng Lloegr a'r Iseldiroedd o dan y Brenin William o Oren ar y naill law, a Ffrainc ar y llall:

Chwi a glywsoch â'ch clustiau, fawr son ar ôl C'lanmai,
Mor chwerw a fu'r chwaraau, drwy arfau ar y dw'r,
Gwyr *William* reolus, a gurodd dwyllodrus
Wyr *Lewis* binc, hoenus, ben cynhwr'.

Er bod yno filoedd, yn meirw yn y moroedd,
'R oedd llwyddiant Duw'r lluoedd o'r Nefoedd i ni,
Ni bu well chwara'yddion, yn chwaraau â chigyddion,
Na mwy o *Babyddion* yn boddi.²⁶

A allai Ywain Meirion neu Dic Dywyll ddoeddyd yn amgenach wrth
gofnodi buddugoliaethau Prydain Fawr yn eu dyddiau hwy?

Rhyw gipolwg brysiog fel yna felly ar gynnwys rhai (a phwysleisir
'rhai') o gerddi 'newyddiadurol' y cyfnod cyn dechrau argraffu yng
Nghymru. Mae'n hollol amlwg mai cerddi i'w datgan mewn rhyw fodd
neu'i gilydd o flaen cynulleidfa oedd y rhain. Yn aml iawn, enwir y dôn
i ganu'r gerdd arni ar y dechrau, a cheir gwahoddiad yn y llinellau
agoriadol i ddod i wrando ar y traethu:

dowch y nes er lles in llowydd
i wrando hyn o hanes newydd

meddai un baledwr anhysbys wrth ddechrau ei gân uchod am y frwydr
honno rhwng y Sbaenwyr a'r Iseldirwyr.

Pob mab a garo feinferch
Gwrandewch ar fwyn i manerch

meddai awdur y gerdd am foddi'r mab gordderch yn Rhiwabon. A
gwelsom Thomas Jones, Llandeilo Bertholau, ar ddechrau ei gerdd am yr
Armada, yn annerch ei blwyfolion. Ond os canu, os perfformio, ymhle
felly y câi'r canwr ei gynulleidfa? Yr ateb mae'n debyg yw - yn yr un
man ag y câi baledwyr y ddeunawfed ganrif a'r ganrif ddilynol eu
cynulleidfa - yn y ffair a'r farchnad ac ar y stryd. Mae digon o
gyfeiriadau at faledwyr yn canu a gwerthu baledi ar y stryd yn Lloegr
mor gynnar â theyrnasiad Harri VIII o leiaf, ac at gosbi llawer baledwr
am nad oedd yn wleidyddol gywir pan geisiwyd adfer yr Hen Ffydd gan
Fari Waedlyd. Mae'r cywyddwr Siôn Mawddwy, a anwyd yn ystod
teyrnasiad Elisabeth, yn sôn mewn un cywydd am ffair y bu ef ei hun yn
ei mynychu yn un o drefi'r Gororau, ac ymhlith y pethau a welodd ac a
glywodd yno oedd:

Baled a ddôl, heb oludd,
O ben crogyn, rheffyn rhydd.²⁷

Mae John Walters y geiriadurwr o Forgannwg yn niwedd y ddeunawfed ganrif yn diffinio'r gair 'crogyn' fel 'a fellow fit for the gallows', felly pobl yr ymylon oedd y baledwyr bryd hynny hefyd, fel y buont hyd ddiwedd eu cyfnod. Os oedd yr arferiad mor gyffredin yr ochr draw i'r Clawdd, mae'n anodd credu nad oedd yr un peth yn wir yr ochr yma hefyd. Prin yw'r dystiolaeth, ond ceir ambell welltyn yn y gwynt weithiau. Yn y faled am Frad y Powdr Gwn o waith Siôn Lewis o Dywyn, dyma, meddai, y bwriadai wneud â hi:

Mi a i blasse r boneddigion
mi a ga sir a chroesso ddigon:
yn ol kinio moes di glowed
glod i vrenin y brytanied.

Felly fel y cywyddwyr, a oedd yn dal i glera yn y cyfnod, yr oedd iddo yntau hefyd groeso mewn plas - arfer a barhaodd ar dro o leiaf hyd y bedwaredd ganrif ar bymtheg, oherwydd yn 1859 mae'r baledwr Ywain Meirion yn cyfeirio mewn llythyr at wledd ym Mhlas Gogerddan ger Aberystwyth i ddathlu dyfodiad aer y stad i'w oed - gwledd yr oedd ef yn bwriadu ei mynychu, a lle canodd, yn ôl pob golwg, y faled a ysgrifennodd ar gyfer yr achlysur - ar y dôn 'Glân Medd-dod Mwyn'.²⁸ Ond y mae Siôn Lewis yn ei faled ef am Frad y Powdr Gwn, ar ôl cyfeirio at y croeso a ddisgwyliai ar yr aelwydydd breiniol, yn mynd rhagddo i ddweud hyn:

Ni adawa i vn llan nac vn dyrfa
ffordd i rhodiwy mi ai kana
mi a ga barch am gael i chlowed
kerdd i vrenin y Brytannied.

Hynny yw, lle bynnag y byddai tyrfa o bobl wedi ymgynnull ynghyd, byddai'r baledwr hwn yno yn canu ei gân - yn union fel byddai Dic Dywyll, nid yn unig yn crwydro'r ffeiriau a'r marchnadoedd, ond yn canu i'r cannoedd o weithwyr haearn ar strydoedd Merthyr ar nos Sadwrn pae, neu Ywain Meirion yn canu i'r ymwelwyr haf ar draeth Aberystwyth, neu Abel Jones, 'Bardd Crwst', yn canu i dyrfa y tu allan i eisteddfod fawr yng Nghorwen ym mlynnyddoedd olaf y bedwaredd

ganrif ar bymtheg, yn ôl tystiolaeth Tegla a oedd yn bresennol ac a'i gwelodd. Mae rhyw fannau cyffwrdd, fel y soniwyd ar y dechrau, i'w canfod fel hyn yn aml, ac yn tanlinellu hynafiaeth a pharhad y traddodiad. Mae baledwr arall anhysbys a ganodd glod y Brenin Siâms, yn cyfeirio'n benodol at ganu mewn ffair:

Yngharol os kana ymhob ffair ymhob tyrfa
pob arglwydd or mwia am gwrandaw[o]
fo fydd ym groesso ym hob gwlad
Rhag maint y kariad sydd iddo.

Mae'r baledwr hwn, pwy bynnag ydoedd, yn cyfeirio ato ef ei hun fel '[p]rydydd hwyrfrydig dall anysgedig', ac os ceir cyfeirio eto at Ywain Meirion, fe glywir yr un tinc ymddiheuriol yn un o'i gerddi ef, dros ddau gant a hanner o flynyddoedd yn ddiweddarach:

Fy enw a graffwch, Owen Gruffydd,
Heb ddysg im rhan pur wan awenydd.²⁹

Y manau cyffwrdd eto.

Sut, tybed, y câi awduron cynnar y cerddi newyddiadurol hyn eu gwobr? Yr oedd gan eu cymrodyr yn Lloegr, neu o leiaf yn Llundain, ers tro byd, faledi argraffedig i'w gwerthu am arian. Mor gynnar â 1543 pasiwyd deddf - Deddf Hyrwyddo Gwir Grefydd - sy'n cyfeirio'n benodol at 'faledi argraffedig', a'r perygl fod rhai ohonynt yn tanseilio gwaith yr eglwys a'i hofferiaid. Gan mai anymarferol i'r baledwr o Gymro fyddai argraffu ei waith cyn dechrau'r ddeunawfed ganrif, pan ddaeth yn bosibl gwneud hynny yn Amwythig, ac yna'n fuan iawn mewn sawl man yng Nghymru ei hun, rhaid dyfalu mai derbyn tâl am ganu'n unig a wnâi cyn hynny, a bod ganddo stoc o faledi ar ei gof y gallai ddethol ohonynt yn ôl y galw ac yn ôl yr amgylchiadau.

A phwy oedd y dynion hyn – a'r gwragedd o bosib? O leiaf yr oedd gwragedd ymhlith baledwyr y ddeunawfed ganrif a'r bedwaredd ganrif ar bymtheg. Mae Thomas Parry yn *Baledi'r Ddeunawfed Ganrif* yn cyfeirio at faledwyr ac awduron baledi yn y ganrif honno. Yr oedd ambell glerigwr ymhlith yr awduron, meddai:

Ond enwau fel hyn a welir y rhan amlaf: Hugh Lloyd y Gwŷdd;
William Walters y Crydd; Hugh Evans y Gof; Owen Roberts,
Joiner, Dafydd Jones, Teiliwr, Ellis Roberts y Cowper ...³⁰

Ac yn y blaen.

Onid yw'r darlun yn hynod debyg yn y cyfnod cyn hynny? Dyna'r offeiriad Thomas Jones Llandeilo Bertholau ar un llaw, ac Wmffre Dafydd ab Ifan y Clochydd ar y llaw arall. A beth am Siôn Lewis ap Siôn Wyn o Dywyn, Siôn Morris, Evan Thomas, ac eraill nad oes enw iddynt y cyfeiriwyd at eu cerddi uchod? Onid hwy tybed oedd cryddion a gofaint a gwehyddion a joiners eu cyfnod?

Yn sicr, parhau hen draddodiad a wnaeth baledwyr y ddeunawfed ganrif a'r ganrif flaenorol, a'r traddodiad hwnnw'n cael hwb sylweddol iawn pan ddaeth y wasg argraffu i Amwythig ac i Gymru ei hun yn fuan wedyn. Dim ond hyd flynyddoedd olaf yr unfed ganrif ar bymtheg y mentrwyd yn y sylwadau hyn, ond pa faint pellach yn ôl y gellid mynd? Mae Lewis Glyn Cothi yn y bymthegfed ganrif yn cyfeirio unwaith at ganu baled:

A chaned valed i verch.³¹

meddai. Pwy oedd yn ei chanu tybed? Ai un o'r beirdd 'annhechnennig' yr oedd Gruffydd Robert, yn ei alltudiaeth ym Milan yn 1567, yn cofio amdanynt yng Nghymru ei blentyndod, ac a fu'n rhan, efallai, o'r traddodiad llenyddol yng Nghymru erioed? Ond stori arall yw honno, a daeth yn bryd dod â'r stori hon i ben.

NODIADAU

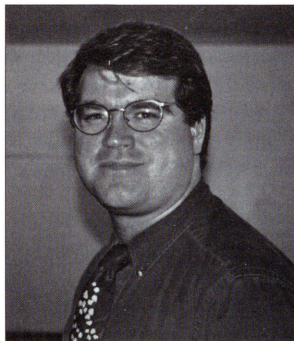
1. Thomas Parry, *Baledi'r Ddeunawfed Ganrif* (Caerdydd, 1935) [29].
2. Geraint H. Jenkins, *Thomas Jones yr Almanaciwr 1648-1713* (Caerdydd, 1980), 36, 58.
3. Thomas Parry, *Hanes Llenyddiaeth Gymraeg hyd 1900* (Caerdydd, 1953), 134.
4. W. Ambrose Bebb, *Cyfnod y Tuduriaid* (Wrecsam a Chaerdydd, 1939), 216.
5. *Cylchgrawn Cymdeithas Hanes Sir Ddinbych* vi (1955), 11-15.
6. D. Lloyd Jenkins, *Cerddi Rhydd Cynnar* (Llandysul, d.d.), 126.
7. T. H. Parry-Williams, *Canu Rhydd Cynnar* (Caerdydd, 1932), 391.
8. *ibid.*, 367.
9. J. H. Davies, *Cymdeithas Llên Cymru II* (Caerdydd, 1900-05), 7.
10. G. J. Williams, *Traddodiad Llenyddol Morgannwg* (Caerdydd, 1942), 142.
11. Christine James, 'Coed Glyn Cynon' yn Hywel Teifi Edwards (gol.), *Cwm Cynon* (Llandysul, 1997), 27-70.

12. *ibid.*, 35.
13. *ibid.*, 47.
14. T. H. Parry-Williams, *op. cit.*, 384.
15. Sotheby B2 (Llyfrgell Genedlaethol Cymru).
16. Brinley Rees, *Dulliau'r Canu Rhydd 1550-1650* (Caerdydd, 1952), 240.
17. *ibid.*, 119.
18. Cwrt-mawr 203, 272. Ceir copi diweddarach yn LIGC 722, 165 lle gelwir y gerdd yn 'faled' yng nghorff y testun.
19. Nesta Lloyd, *Ffwtman Hoff: Cerddi Richard Hughes, Cefnllanfair* (Llandybie, 1998), xxxviii-xxxix.
20. *Y Seren Foreu; neu Ganwyll y Cymry...* (Caerfyrddin. Dyfynnir o argraffiad 1798).
21. Peniarth 153, 78.
22. Brinley Rees, *op. cit.*, 243.
23. LIGC 13160, 83.
24. Brinley Rees, *op. cit.*, 250.
25. *Eos Ceiriog, Sef Casgliad o Bêr Ganiadau Huw Morus* (Gwrecsam, 1823), i. [214].
26. *ibid.*, 226.
27. Thomas Parry, *Baledi'r Ddeunawfed Ganrif*, [29].
28. Tegwyn Jones, *Baledi Ywain Meirion* (Y Bala, 1980), 64.
29. *ibid.*, xxvii.
30. Thomas Parry, *op. cit.*, 21.
31. *ibid.*, [29].

A CALABRIAN BANDIT IN AUSTRALIA: THE BALLAD OF GIUSEPPE MUSOLINO

Antone Minard

The ballad of Giuseppe Musolino is what a film producer might call ‘based on a true story’. Or perhaps the more insidious expression, ‘inspired by a true story’, is more accurate. The historical facts aren’t precisely known, but the general outline is clear. The events took place in the small mountain towns of Calabria, the southernmost province of mainland Italy. In 1897, there was a quarrel of some sort (accounts vary)¹ over a minor issue, and Giuseppe Musolino

(1876-1956) and Vincent Zoccali were on opposite sides. Musolino lost his cap at the scene. A few days later, Zoccali claimed that he was there were shots fired at him. He and others gave false evidence against Musolino, who was arrested. Though innocent of this particular crime, the false testimony and the physical evidence of his cap were enough to condemn him to twenty-one years in prison. Musolino swore vengeance against his accusers. He escaped from prison, probably with the help of the local mafia, and while fugitive killed seven people in revenge before finally being re-captured near the French border in 1901, hundreds of miles from the scenes of his crimes.

Musolino has become a figure of legend as well as history, and the legendary Musolino has been celebrated in both oral tradition and the popular media of the twentieth century. Most of the people who circulate the legends and ballads are also familiar with the mass media products, for example the film *Il Brigante Musolino* (‘The Bandit Musolino’) in 1950.² A ballad was recorded in the 1950s by Otello Profazio, who recently achieved some notoriety for the compact disc *Il Canto della*

Malavita: La Musica della Mafia ('Song of the Bad Life: The Music of the Mafia').³ Profazio's rendition of the ballad is a single recording by a known artist, and as such would not normally be considered a folk song under the conventional understanding of what folk music is. I believe that mass-media recordings can function as folklore in specific contexts, remaining true to the functional definition of folklore while making allowances for technological innovation. As mainstream culture spreads across the world, so too does folk culture, changing and adapting with the times.

It is worth remembering that the discipline of folklore was created with the assumption that there was a contrast between the knowledge and traditions of the past, which were primarily oral, and those of the industrialized present, which were not considered folklore by definition. In the early days of the discipline, there was a definite understanding that educated, upper-class people in industrialized societies were not 'folk'. Although the discipline has since expanded its definition of 'folk' to include the whole of humanity, the understanding of 'folklore' has not been overhauled. Folklore has been expanded to include whole new genres of folklore which circulate anonymously through the written word: email-lore, graffiti, latrinalia, xeroxlore, not to mention the numerous legends sporadically reported by the media.⁴ The question of whether more traditional genres of folklore, such as ballads and legends, can still be considered as such when circulated via mass media has yet to be explored in depth, particularly in the realm of folk music.

The decision over whether a cultural phenomenon is folklore or not is entirely dependent on the context in which that phenomenon exists. The fact that a song is recorded, even a traditional song, does not make the piece of music on tape folklore, but a recording of folklore. That is, the performance of a piece of music by a member of a folk group was captured, and though the recording itself cannot completely record the entirety of the event, it is, at least, a faithful reproduction of the centrepiece of that performance. Recordings of folk music have certainly been used by performers to augment their repertoires, and in that respect they bridge a gap in tradition. A musician who has learned to play in a traditional style does not need to rely on face-to-face interaction for material, but in order for transmission to occur successfully, both

musician and material need to be grounded in the same folk tradition. Even in this case, however, the original performance that was recorded and the subsequent performance by the musician who learned from the recording may both be folkloric, but the recording itself is not.

In the following pages, I will be discussing the way in which such a recording can be folklore in and of itself, always dependent on the context in which the recording is played. Profazio's rendition of *The Ballad of Giuseppe Musolino* is a keystone in the bridge of ethnicity and identity built between Calabrian emigrants and the descendants of Calabrian emigrants. This article is the result of fieldwork I conducted with my father's second cousin, Joe, a Calabrian immigrant in Western Australia. The role of the ballad in the creation of an ethnic identity involves both language and subject matter, as well as much more nebulous impressions of what it means to be a member of that ethnic group.

Calabria, the homeland of the ethnicity in question, is the toe of the Italian boot, and in both area and population it is a little less than three quarters the size of Wales. Its inhabitants speak *Calabrisi*, 'Calabrian', conventionally referred to as a dialect of Italian, in which language most Calabrians are also proficient.

The question of dialect versus language is a vexed one, particularly in Italy. Socially, Calabrian functions as a dialect, which is to say a largely unwritten local language of low social status and little to no formal institutional support, overshadowed by the language of the state. Most native speakers understand it to be a dialect; after all, in matters of daily life, the social and economic aspects of speech outweigh the technicalities of historical linguistic explanations. Therefore, I will be referring to Calabrian and Sicilian as 'dialects' rather than languages to reflect conventional usage and understanding.

Linguistically, however, Calabrian is not a dialect of Italian. Confusingly, the usage 'Italian dialect' is correct, both because of its geographical location on the Italian peninsula and the fact that all of the Latin dialects on the Italian peninsula together form one sub-group of Romance. That is, Calabrian is more closely related to Italian than to French, Spanish, Portuguese, or Romanian. The dialect spoken in the province of Reggio di Calabria, the one used in the ballad and by my relatives, is far closer

to Sicilian than it is to other mainland Italian dialects. Properly, however, Calabrian must be understood as a dialect of vulgar Latin, as that was the most recent common ancestor that language shared with any other.

Calabrian bears a number of linguistic features which attest to its status as a language, rather than a dialect, within the greater Romance family. The most telling are the innovations in Italian that Calabrian and other southern Italian dialects do not share. If Calabrian were a dialect of Italian, they would all have innovated these features. The easiest to see are in the areas of sound change and lexical change. The Latin stressed long /o/, as in *bonu[m]*, the accusative singular of ‘good’, broke into a diphthong in Spanish and Standard Italian, so that the words became Italian *buono*, Spanish *bueno*, while it remained an /o/ in the peripheral languages: French *bon*, Portuguese *bom*, Calabrian *bonu*. Note that Calabrian also preserved the final -u of the Latin accusative, which has otherwise changed to -o or disappeared. The final -u is a feature of all the southern Italian dialects. Calabrian has lexically conservative features, as well. For example, it preserves Latin *sorore[s]* ‘sisters’, as *soruri*, which became *sorelle* in Italian, and *capistru* ‘halter’ from Latin *capistrum* alongside Italian *cavezza*.

Calabrian also has a number of innovations not shared with Italian. The final -e of Latin *cantare* ‘to sing’ or *corde[m]* ‘heart (acc.)’ has remained an [e] in Italian. Most other Romance languages have lost the syllable. Calabrian preserves it, but raises it to an [i]: *cantari*, *cori* (compare French *chanter*, *cœur*). An unstressed vowel before [n] has been elided, so ‘*nimali* ‘animal’, ‘*nfernu* ‘hell’, ‘*nu* ‘a, an’, from Latin *animale[m]*, *infernu[m]*, *unu[m]* > Italian *animale*, *inferno*, *uno*; Spanish *animal*, *infierno*, *uno*; French *animal*, *enfer*, *un*. The late Latin word for horse, *caballu[m]*, has given French *cheval*, Spanish *caballo*, Italian *cavallo*, but Calabrian *cavaddhu*. Similarly, ‘knife’ is Latin *cultellus*, French *couteau*, Spanish *cuchillo*, and Italian *coltello*, but Calabrian *cutteddhu*. Most of these innovations are shared with Sicilian.

Additionally, there is the matter of substrate and adstrate languages. Most of the Romance languages overlay a Celtic substrate, e.g. those spoken in France, Spain, Portugal, Romania, and Northern Italy, including Tuscany, the source for modern literary and standard Italian. Southern Italy not only does not have a Celtic substrate, it overlays a region of

Greek speech not found in the other Romance areas, which has influenced the grammar. Greek is still spoken by around 5,000 people in a few villages in Calabria, and has been spoken continuously since Greek colonization of the region in the 8th century BC. San Stefano, the main location in the ballad, was at least partially Greek-speaking through the mid-seventeenth century, according to the testimony of Ferdinando Ughelli.⁵ The family surnames are Greek; the one I will use for Joe in this paper is that of his great-grandmother, Micò, 'small'. It comes from Greek *mikros*, as does the English prefix *micro*-.

Calabria itself is an arid, mountainous region. There are still wolves in the Aspromonte mountains, where the action of the ballad takes place, and the people are very poor. There is a marked prejudice in the Italian state against the south, in what is called the *questione meridionale* or the *problema del Mezzogiorno*, the 'Southern Question' or 'Southern Problem'. Unemployment is high, and in some areas the government is as much by mafia as by the Italian state. Emigration, beginning in the late nineteenth century, is a continued drain on Calabria's human resources. As with many European cultures, there are more Calabrians outside of Calabria than there are in the province itself. Casignana, Joe's home town, was recently classified as an 'isolated, backward region' by a study produced in the Economics Department of the University of Calabria.⁶

In pluralistic societies like urban Australia, America, or Canada, ethnicity is both an important defining factor and a shifting, polyvalent identity. In both of those countries, there has been enough time depth to create a culture that is distinctly Australian or American, combined with the shameful *de facto* elimination of the original inhabitants (by which I mean that it was not a viable option for immigrants to join aboriginal or native societies, not that such cultures no longer exist), but assimilation is engaged in a constant tug-of-war with the maintenance of cultural values. In these countries, too, members of the dominant culture, which is to say English-speaking people of European descent whose culture is also largely English, often choose to distance themselves from the mainstream to avoid the vexing questions of race relations, historical responsibility, and anonymity within such a huge national culture. Because of immigration and greater mobility within the new country, a sense of place or extended family is not always an option, and New

Worlders, if I may use the term, invest a great deal more of their identities in ethnicity, or more accurately in perceived ethnicity.

This perception invariably erases the gulf between the culture of origin and the New World, and accounts for some of the differing understanding of Old World ethnicity between New Worlders and Old Worlders. One result of this phenomenon is heritage tourism, where a seventh-generation New Worlder may refer to himself as Welsh without a trace of irony, or any understanding that his Welshness is very different from being Welsh in Wales. As a personal example, I was brought up to identify as Irish. As far as I can tell, the most recent ancestral immigrant from Ireland was a great-great-great-grandparent in 1829, nearly a century and a half before I was born. As a youth, I had never met anyone from Ireland. I didn't know anything about the country, but believed that Irish people liked music and dancing and the most genuinely Irish of them had red hair. And like many Americans I genuinely believed I was as Irish as anyone in Ireland, even though I was always told I was only a quarter Irish. In fact I am less than one quarter Irish, and cannot recall any specific corroboration of my identity other than a self-referential one.

Later, trying to track down the roots of this idea, I wondered how other people defined ethnicity in the absense of more obvious features such as language, national costume, foodways, or other easily recognizable aspects of culture. My mother, who also claims Irish identity, is herself only a quarter Irish. When pressed on the question, she explained that her own Irish identity was expressed primarily through the music her Canadian family played when they gathered together. The music was a mixture of traditional Irish tunes and songs, bluegrass, popular music of the early twentieth century, and hymns, played on fiddle, guitar, banjo, and piano. A measure of her grandfather's Irishness was his ability to play the fiddle by ear. She understood this to be Irish because her grandfather identified as an Irishman, and had red hair and an Irish surname, although the larger family group's ethnic composition included Danish, English, German, Scottish, Swedish, and several other ethnicities.

My mother's seemingly idiosyncratic ideas about ethnicity are very common in the New World. Although her paternal grandmother was a

native speaker of Swedish, my mother disliked her so strongly that she insists she did not get any of the ‘Swedish genes’ and isn’t Swedish at all, although her own sister, whom she dislikes, is definitely Swedish. My father, from whom she is now divorced, isn’t Irish at all, although she admits that *his* father was, partly proved by my father’s black hair and *his* father’s red hair. Perceived ethnicity goes hand-in-hand with the pseudo-scientific beliefs in national characteristics and inheritable culture. The belief in a genetic component of culture is very strong, though it is not usually consciously described as such, second only to the need for one’s ethnicity to match one’s surname. My colleague Steve is half Calabrian, but because he has a German surname which trumps his Italian features in American understanding of ethnicity, he is often wrongly assumed to be Jewish. In my own case, I have been told that I cannot be Italian because I do not look Italian, but also that I must be Welsh, even if I don’t know it, because something must have drawn me to study Welsh culture. It is difficult but important to try to reconcile this superficial understanding of culture with the strong emotions invested in ethnic identities.

I’ve discussed my spurious Irish identity in some detail, but this paper came about because of my Calabrian heritage and my cousin Joe Micò’s desire to reinforce and augment it. Joe’s own story is straightforward – he was born in the little mountain village of Casignana in 1946, and since 1954 he has lived in Perth, Australia. His great-uncle Antonio, my ancestor and namesake, left Casignana in 1907 for America, beginning the long and gradual process of assimilation. The pressure on immigrants to assimilate and intermarry is great, and the process is usually encouraged by the adults of the immigrant generation, who fear that a bicultural identity will hamper their children’s chances of success in the new country. In my family’s case, inter-regional demographics aided the erosion of Calabrian identity. Antonio moved to a small Ohio city where there wasn’t a large Calabrian population, and married into a large Neopolitan family, whose language was much closer to the standard Italian, and who looked down upon Calabrians and Sicilians as inferior. Both Antonio and his wife, Matilda, or Tony and Mary as they preferred to be known, actively discouraged their children from learning Italian. But though language is a key marker of ethnicity, there is more to it. The

family business was an Italian restaurant, one of the first in the region, and they were actively involved in defining Italian-ness to the mainstream community as well as providing a centre for the Italian expatriate community. In 1938, Tony took his 15-year-old daughter, my grandmother, on a summer-long visit to Calabria.

Even though she told me that it was a boring and frustrating experience, as she did not speak Calabrian and none of the relatives spoke English, my grandmother maintained ties with the Calabrian relatives. She began a correspondence with her cousins, both sides relying on bilingual priests to translate the letters that were received, until some of the Calabrians emigrated to Australia in the 1950s and began learning English. This correspondence expanded to include subsequent generations, and I have been corresponding with Cousin Joe, as I call him, since I was a child.

Joe himself is a native speaker of Calabrian. He had a couple of years in an Italian school before emigration, and did not begin learning English until he was sent to school in Australia. His native language is maintained in the large immigrant community in Perth, many of them from the same village. With greater mobility in the European Union, the flow of immigrants has almost ceased, and the Calabrian speakers in Australia are mostly in their thirties or older. Joe's wife is not Italian, and his children are largely monolingual in English, though they have an active knowledge of culture-specific terminology.

Joe has never been back to Calabria, but his Italian and specifically Calabrian identity are sources of pride to him. Knowing that I am three generations further from Calabria than he is, he has made a significant effort to communicate Calabrian culture to me, despite the logistical difficulties of doing so between Australia and California, where I was raised. Where he would normally be able to pass on such cultural data informally, through various forms of folklore, here he is limited to communication through the post and, rarely, over the telephone. It is also very important to him that I identify as a Calabrian, and 'maintain the connection' as he puts it, despite the hurdle of a French-sounding surname. While both of his parents were alive, 'maintaining the connection' consisted of keeping the contact going between America and Australia. Since that generation has begun to die, Joe has placed a greater emphasis on defining and strengthening that connection.

One of the first ways he had of doing this was to arrange a visit for me to Calabria in 1994. That experience gave me my first introduction to the Calabrian language, and made me appreciate the vast differences between the Italian culture that the world sees, and the ethnic experience as lived in Calabria. It was a source of intense frustration to both me and my monolingual relatives that we could not communicate without the aid of the younger generations of bilingual Calabrian / Italian speakers.

When I got back, Joe was ecstatic that I had enjoyed my time in Calabria. Once I expressed an interest in Calabrian culture, it was like a dam had burst. Joe and I began discussing the subject in our letters. Once I mentioned that Steve, mentioned above, was also half Calabrian, anything pertaining to Calabrian culture that Joe sent me came with a copy – one for me, and one for Steve. One of the first things he chose to send was the ballad of Giuseppe Musolino. For him, this ballad is perfectly representative of Calabrian culture. Joe claims that the music is distinctively Calabrian, although to me it sounds very much like other Italian café music of the 1940s and 1950s. The fact that the music was typical was important to him, but the text of the ballad was even more so.

As Joe said in a letter to me on the subject, ‘It is a true story... This story is very sad and tragic and shows how vindictive the people of Calabria were in those days.’ The basic pattern of the ballad is common to many outlaw legends, more familiar in the guise of Robin Hood or Twm Siôn Cati, where an innocent man is forced to become an outlaw. The similarities to Robin Hood and his ilk become apparent in the last stanzas of the ballad:

*Jeu non 'rrobbai mai a li povareddhi
sulu cu li riccuni fici abbusi
E sempri difendia li meschineddhi
cuntra a li prepotenzi e li suprusi*

I have never robbed the poor
I only took advantage of the rich
I always defended the poor
Against the bullies and tyrants

Graham Seal describes the typical pattern for the anglophone outlaw hero tradition, which is also applicable to the story of Musolino.

The outlaw hero tradition consists of ten motifs or discrete but interacting narrative elements that can be referred to in shorthand as: friend of the poor, oppressed, forced into outlawry, brave, generous, courteous, does not indulge in unjustified violence, trickster, betrayed, lives on after death.⁷

Musolino was unusual for such a famous outlaw, in that he lived to be 79. The stories began circulating about him when he was very much alive, when there was no reason to include his death in the tradition. Other than that, his story contains all of the motifs listed above, concentrating on his having been forced into outlawry, betrayed, and the justified violence in which he indulges, serving to highlight his essential goodness. As Joe said in a telephone interview, ‘Giuseppe Musolino might have been a good person, but just *turned* bad.’ Turn bad he did — as the text of the ballad mentions, the historical Giuseppe Musolino was a bandit and a murderer. Historical sources indicate that he bordered on insanity with delusions of grandeur. Not for nothing was he known as ‘The King of Aspromonte.’

This particular ballad is one of several that came out to chronicle the event. Calabrian is largely an oral language, and neither radio nor television were effective in penetrating the mountains until the recent advent of cable. Ballads were thus still an efficient means of disseminating news, a function that mass media has since overtaken. Recording the ballads had the added benefit of sending news abroad. Joe’s parents purchased the recording in a shop in Perth, Australia, in the 1950s. That shop stocked dialect records as a way of fostering community across the continents, in a way that traditional folk musical practices were no longer able to do. In the same way, Joe sent me a copy of the recording some forty years later precisely because I did not have access to a Calabrian musical community. The folk musical tradition could no longer be expressed by face-to-face interaction and live performance, and so the folk, in this case Calabrian expatriates, expressed their tradition by their choice of musical recordings, and by playing them in a community setting. Joe chose to give me the same music in order to deepen and reaffirm a shared Calabrian identity. Because he is a native of that culture living outside of it, he is free to define the identity more individually than he might back in Calabria.

Because my knowledge of Calabrian-ness consists largely of vague perceptions filtered through four generations of American living, Joe is explaining his culture to a relatively empty vessel.

The choice of a Calabrian-language ballad over any other Italian ballad is obviously to express the shared provincial identity, rather than a regional one as Southern Italians or a national one as Italians. But why does this particular ballad, Giuseppe Musolino's story, strike Joe as the epitome of Calabrian culture? Not only does the tale chronicle a known outlaw, it is filled with gratuitous violence, murder, blood, and gore. It is with good reason that songs of this genre have been called the mafia precursor to gangsta rap! Seal suggests that outlaw ballads are especially popular 'within those groups seeing themselves as the receivers of a heritage of discontent'.⁸ That is certainly the case in Joe's perception of Calabria, discontent both from the people themselves and imposed from outside, as the ballad expresses.

The first and most crucial resonance for Joe is the fact that Musolino was from Aspromonte, the very region of Calabria where Joe was born. One of the towns mentioned is San Lucà, a little town of about 4,800 people where Joe's great-grandparents, the common ancestors that he and I share, were born. Of course, the reason it is mentioned is that the hero of the ballad pays a visit to commit a murder, which again begs the question of why such a bloody story should be chosen as a representative of the culture in the first place.

The text of the story itself reveals its significance when viewed through the prism of the emigrant experience. There are a number of themes linking the Musolino in the ballad and the typical Calabrian immigrant. Musolino's story is, first and foremost, that of a man wronged by fate who was then trapped and unable to escape, a near miss that becomes a cautionary tale for emigrants in general and Joe in particular. Joe, whose given name is also Giuseppe, was forced to emigrate by circumstances, and has not been able to return to his former life, exactly as the ballad implies was the case with Musolino. The ballad stresses the pain at being forced to part from loved ones. With Joe's family, there is a double break – his emigrant cousins settled in Melbourne, thousands of miles from Perth, so even in immigration Joe's immediate family is isolated. Italian culture values the daily presence of the extended family even more highly

than mainstream Australian culture, whose primary unit is the nuclear family. Even the concept of vendetta has its positive side, in the kind of loyalty needed to carry out someone else's vendetta. The family is the basic conduit for this loyalty, and I have seen first hand how strong the ties are, even between strangers who are considered family.

There is a strong streak of fatalism to both the story and the immigrant experience – once a chain of events has been set in motion by *malu sortu*, bad luck or a bad destiny, they cannot be explained or redeemed. One of Musolino's attempted murder victims survived, which is attributed to *furtuna*, 'good luck', to be understood as more of Musolino's bad luck. As the ballad states, '*A mala sorti, no, non c'è riparu*, 'for bad luck, there's no remedy'.

The theme of luck is balanced by the ambivalent characterization of the Calabrian people, which in turn reflects the mixed feelings about the new country. Calabrian virtues of pride, honour, and strength of family are balanced by the gratuitous violence and endless lists of traitors, which underscore the treachery of the people of Calabria. If they are so treacherous that they could drive poor Musolino, an honest woodcutter, into being a murderous outlaw, the expatriates are better off having left. Nor do the emigrants, for all their nostalgia, really wish to return to the old country. It is still there, and along with all of the beauty and culture are the continued downsides of mafia domination, poverty, and unemployment. Joe's descriptions of Calabrian people and culture contain both of these extremes, love and pride balanced with despair at poverty and stupidity.

Returning to history, the story relates Musolino's capture just as he was on the border to a foreign country. Again, the emigrant compares his fate with Musolino's – Musolino was taken back to Calabria, to twenty-one years of hard labour among the people who had wronged him. To leave Calabria was a hard and difficult process, requiring considerable money and long-range planning. A single catastrophic event such as illness or natural disaster could prevent a long-planned escape like Musolino's. Musolino's near miss of an escape attempt reinforces the idea that Calabrian immigrants did escape the poverty and corruption of Calabria. Joe's great uncle Antonio left for America just one year before the Messina-Reggio earthquake of 1908, which killed more than 80,000

people. Joe frequently speaks of the poor life his cousin Rosetta's family has back in Calabria, as I saw when I visited — bright, young people who cannot get work without participating in a complex and corrupt system of bribes, a distant and distrustful political system, the low status of the language and culture.

Giuseppe Musolino's story is a cautionary tale of the capriciousness of fate and how easy it is in a Calabrian context for horrible things to happen to good people. This ballad's continuing popularity with Joe and other immigrants is a warning about nostalgia for the Old Country, even though, like all outlaw ballads, it itself is a romanticization. In this way it both reinforces nostalgia for the old life and the decision to have left. In another way, it also reinforces the new identity as an Australian. Australia's history as a penal colony for convicts is well-known, and although that history is extremely remote from the modern-day Australian lifestyle, the romantic notion of an outlaw past is a part of the national mythology. Australians have their own national outlaw hero in the person of Ned Kelly (1854-1880). By emphasizing the story of a Calabrian outlaw, Joe is stressing his culture's right to be a part of Australia, a society whose national policies on immigration are becoming more restrictive.

Joe's choice of this ballad serves as both a portrait of a people and a warning. And yet, for the emigrant, there are also uplifting reminders of the good parts about being Calabrian, aspects of the culture that are free to be expressed as the ethnic component of an emigrant's new identity in Australia. Musolino is honest, faithful, never kills anyone he doesn't have to, loves his family and respects his parents. Musolino's defiant speech from prison sums it up – *sugnu di sangu nobbili e gloriusu / E lu mè cori è cori calabrisi / sinceru, bellu, forti e generusu* 'I am of noble and glorious blood / and my heart is a Calabrian heart / sincere, handsome, strong, and generous.'

The Ballad of Giuseppe Musolino is thus a poignant, meaningful expression of Calabrian culture for Joe, with resonances in his own experience and in the history of his native and adopted cultures. The question remains: is it traditional folklore, or is the equivalent of sharing a forty-year-old newspaper clipping, a mass-media product that may become folklore as a dyadic tradition but is not otherwise significant?⁹

The ballad is a response to a historical event, and therefore cannot be expected to be ancient. It was composed in the style of a traditional ballad, and is meant to be understood as such, so that nothing in the content of the piece prevents it from being folklore (as would be the case for a recording of contemporary popular music). Joe himself learned it by listening to a professional recording which was purchased in a shop, but the recording was imbued with cultural significance from the beginning, as both culture-specific features (dialect, subject matter) and social features (playing the record in a family context) helped to reinforce its significance. The transmission of the material to me, by mailing a cassette tape through the post, is utterly unromantic, but is not qualitatively different from playing the recording for me face-to-face. Joe made every effort to duplicate his own experience in learning the ballad, by informing me of its cultural significance beforehand and after the fact, by discussing it with me, and by encouraging me to share it with other Calabrians. The ballad, then, is a unit of lore which may be transferred from person to person, on the model of material lore rather than verbal lore, though the item itself is the music and the text. While the recording itself is not necessarily folklore, because of its significance to both family and cultural traditions, and because it is inseparable from those traditions in the experience of Joe and those with whom he has shared the ballad, this recording, made and sold for profit, does indeed count as a folk song.

A SANTO STEFANO

A mia tutti briganti mi chiamarù
ma lu mè nomi è Peppi Musulinu ...
E d'a mè vita vi vogghiu cuntari
la 'ngrata sorti e lu malu destinu ...
Nascia 'ntôn paisi Asprumuntanu,
chì Santu Stefan' esti nominatu ...
Ed era un giuvanottu coraggiosu:
temutu riveritu e rispettatu ...
E, per lu beni di la mè famiglia,
di travagghiari fù sempri cuntentu ...
Partiva pe li boschi a fari ligna:
non mi fermava l'acqua, nè lu ventu ...
Ma carchidunu mali mi voliva,
ch'era gelusu di la mè putenza...
E, mentri all' "urmu" a la putia jocava,
mi ficiru perdiri la pacenza
Fu Zoccali Vincenzu lu Cainu,
chi cuminciau la sciarra a provocari ...
Cridendu chi a Giuseppi Musulinu ..
cu 'nu cutteddhu lu facia tremari! ...
Erano tutti quanti contra a mia,
e, comu megghiu seppi, mi guardai ...
Perdia 'a berrita nta ddhu fui-fui:
chista fu cosa chi mi rovinai!

L'ARRESTO

Vinniru i carabinieri e m'arrestarù:
tutti i nemici mèi cuntenti furù ..
E nta lu tribunali mi portarù
-Ah, lu destinu meu quantu fu cruru!
Non ci fu Santu e non ci fu riparu! ...
tutti d'accordu l'avvocati furù ...
E li giurati a mia mi cundannarù
a vintun'anni di càrciri duru! ...
Lu sogghiru di Zoccali, Zirilli,
mi dissi: - Rusicàtti vintun'ossa!
Ma cutteddhati cci ndaju a dari milli,
si non finisciu prima nta la fossa.
E a Chiricu, la guardia comunali,
chi gridau: - Attaccàtilu, lu porcu!
L'aju a squatari -comu a 'nu 'nimali,
e pura a Crea ed a Zoccali Roccu ...

Ed a Vincenzu Zoccali, ddhu 'nfami,
è megghiu chi s' u manganu li cani ...
Perchi lu scannu comu a 'nu crapettu, e cci
sciuppu lu cori di lu pettu! ...

CAROGNA CAROGNA

Oh che destino ignobile,
Oh amara sorte mia!
Domani, addio, mi pàrtono:
povera mamma mia!
Carogna. ..Carogna ...
Mi aviti 'nfamatu
Si libberu sugnu
vendetta aggia fà!
Jeu, si sentiva a màmmenta,
non mi saria truvatu
'nnucenti, nta 'stu càrciri,
da tutti abbandunatu ...
Ddhu scelleratu Zoccali,
faccia di nira pici ...
pezzu di malacarni...
'sta 'nfamità mi fici!
E, sì nesciu, e non 'mmazzu a Camagna,
chiamàtimi 'u primu, lu primu carognia!

IN CARCERE

Jeu quandu nta la strate cumpariva,
largu facia le genti e sulutava ...

E mo non viju non sulu non luni:
'n càrciri mi mandarù ddhi 'nfamuni!...
Ciangirù l'occhi mèi comu a ddu' viti,

quandu 'sti mani mi vitti legati ...
Lu brigadèri dicia - Forza! Stringiti!
La mamma mia gridava: -Pietati! ...
Ma chistu puru a Diu cci parsi forti,
e m'aiutau 'mi scassu mura e porti ...
Cu li manèri mei, l'ingegnu e l'arti, ...
mi libberai di ddhi scuri porti!
Ndèbbiru allegrizza chiddhu jurnu
chi li giurati cundannatu m'hannu
Tutti i nemici mei currirù 'ntornu:

–Mandàtilu in galera a 'stu tirannu! ...
Mandari cchiù in galera non mi ponnu,
e mancu cundannari a vintun'annu ...
Ma, si per casu a lu paisi tornu,
chiddh'occhi chi arridiru, ciangirannu!...

LA VENDETTA

Girandu pe li boschi 'stati e 'mbernu,
sutta a la nivì e sutta a la sulagna ...
Ah si la vita mia non fu 'nu 'nfèrnu
sempri ch'i crbineri a li cargagna! .
Pero lu cori 'n pettu mi bruciava,
pensandu a chiddhi 'nfami tradituri ...
E sempri la vendetta meditava
"per la mia dignità e per l'onuri!"
'Na notti a Santu Luca mi ndi ja,
a lu paisi di Stefanu Crea
Lu vitti, e mancu 'u tempu cci lassai
'mi po gridari: "miserere mea!"
E a Stefanu Romeu 'na scupettata
cci la jettai cu raggia e cu raggiuni,
perchi li spii sù genti dannata:
'mi si la scangia a' banca d'u sapuni! ...
E a Stefanu Zirilli jeu lu vitti
vicinu 'a casa, chi zappava l'ortu
Cci dissi: – 'U testamentu lu facisti?
Ma a 'st'ura 'u ssuterrau lu beccamortu! ...
'Na notti a Santu Stefanu. scindia,
e versu a casa i Zoccali pigghiai ...
'nt'on bucu dinamiti cci mentias .
cci dessi focu, e poi mi la squagghial! ...
Si la caciau cu carchi ferita,
ca la fortuna cci vinni in aiutu ...
Jeu dicu chi cci appizza prestu 'a vita:
è megghiu 'mi s'u faci lu tambutu! ...

L'AMORE

La vita mia fu prodiga
di sangu e di vendetta,
'na vita senza palpitì,
'na vita dura e sperta...
Violanti, Violanti,
tu fusti l'amanti

chi un pocu mi dasti
di felicità!
Oh che destino ignobile,
che vita meledetta,
quandu non c'è 'na fimmina
'a casa chi t'aspetta!
Si tu mi vidi ciàngiri,
non mi ti maraigghi...
Penzu chu potia èssari patri di tanti figghi...

MORTE AI TRADITORI

Un jurnu era nte pressi di Miletu,
ed a Stefanu Zoccali 'ncuntraì...
Quandu mi vitti, fici un passu arretu:
pe spréggiu, puru 'u mulu cci 'mazzai!...
Dopu 'na para 'i jorna, la via pigghiu
pe Sant'Alessiu, e a Chiricu apettasi...

Lu vitti chi parrava cu so figghiu,
e quattru fucilari cci jettai!...
Mi dissiru chi un certu Saracinu
la vacca mi facia ch'i carbineri
Jeu m'appostai dintra a 'nu giardinu:
c'un corpu m'u cacciai d'ammenzu 'e peri!
A un certu Cerminuzzu D'Adustinu,
chi mi voliva mèntiri nte guai
ch'i carbineri – poveru cretinu! –
cu 'nu cuteddhu 'u cori cci spaccai!
Li tradituri brutta fini fannu...
e 'Nntoni Princi lu 'sperimentau
E Marti, chi sperava senza dannu

'mi si la càccia, 'a peddhi cci lassau
Mi vendicai di 'nfami e tradituri
ma sempri rispettai li carbneri
Si ndi sparai qualcunu, cu duluri, .
pensandu chi facianu 'u so doveri!

MI CHIAMO BRIGANTE

Jeu oggi mi partia a lavurari,
e mi 'ncuntrau 'nu principi-baruni:
mi dissi chi 'rrvarù militari,
fra cumandanti e capurà-maggiuri.
Oh scuppetteddha mia, stàmundi attenti,
chi di luntanu sentu caminari:
a unu a unu non mi fannu nènti,
comu a li muschi 'mi cacciu d'avanti!
Cu, è, cu è, cu è chi s'avvicina?
Parì ca lu canusciu a lu caminu ...
Vui siti 'randi, ed èu sù piccolinu:
sù vostru figghiu, Peppi Musulinu!
Oh patri, patri ... non seppi cchiù mènti
d'a mamma, d'i mè frati e d'a mè amanti
'Avi tant'anni chi non viju cchiù genti:
non sacciu commu stannu i mè parenti...
Oh figghiu, figghiu ...nui simu malati,
e stàmu chiusi nta li nostri mura ...

E non potimu nésdiri ntè strati:
di li gendarmi simt circundati!
O patri meu, chistu è cchiù gran duluri
di quandu mi portarù 'o tribunali,
e a vintum'anni 'i càrciri penali,
mi cundannarù chiddhi 'nfami vili ...
A mia tutti mi chiàmanu briganti e assassinu:
'eppi a lottari cu la mala sorti!
Ma a li carogna cci dessi la morti!

NON SONO BRIGANTE

Non sugnu chiddhu pèrfidu briganti,
commu la genti mi vossi chiamari
E veru, è veru chi ndi fici tanti ...
Ma quanti ndi patia di peni amari!
Jeu non 'rrobba mai a li povareddhi
sulu cu li riccuni fici abbusi
E sempri difendia li meschineddhi
cuntra a li prepotenzi e li suprusi
Discendu di 'nu principi francisi,
sugnu di sangu nobbili e gloriusu
E lu mè cori è cori calabresi:
sincero, bellu, forti e generusu ...

Quandu mi cundannarù li giurati,
'nsonnu mi vinni un Santu 'l Paradisu
La tradimeti vannu vendicati
– mi dissi – e poi spariu all'improvvisu!
A cu mali m'ha fattu, cci ndi fici ...

A cu mi fici beni, dessi paci ...
Non è peccatu – lu proverbiu dici –
fari la guerra a cù guerra ti faci! ...

fari la guerra a cù ti menti 'n cruci! ...

LA CATTURA

Ora vi cuntù comu terminau
la storia di Giuseppi Musulinu
Quandu 'a fortuna la róta girau
e si compiu lu malu destinù
Mentri cercava all'esteru di jri,
e caminava sentèri sentèri ...
Propriu davanti a mia viju: cumpariri
all'intrasattu, ddu' carbinèri! ...
Cridendu chi m'avainu canusciutu,
cercu 'mi fuju, e sparù quattru sâti ...
Ma, un malidittu filu, non vidutu,
mi fici stropicari, e ti salutù!
Li carbinieri si jettaru a ncoddhu
comu a ddu' lupi, e tuttu mi 'mbracaru ...
Cercai 'mi zappu, si trovava moddhu:
ma i sordi chi cci dava, 'i rifiutarù ...
A la caserma quindi mi portarù,
e tutti quanti mi ricanuscirù
'A mala sorti, no, non c'è riparu:
finiu la storia 'i Peppi Musulinu!

AT SANTO STEFANO¹⁰

Everyone called me a bandit¹¹
But my name is Pepe¹² Musolino
And I want to tell you about my life
About bad luck¹³ and evil fate
I was born in a town in the Aspromonte¹⁴,
which is called Santo Stefano
And I was a brave young man
I had fun and respect
And, for the good of my family,
I was always happy to work.
I would go to the bush¹⁵ to cut wood:
The rain¹⁶ didn't stop me, nor the wind
But someone wished me evil,
Who was jealous of my strength,
And, while we played *urmu*¹⁷ in the café,
They made me lose my temper
It was Vincent Zoccali the scoundrel
Who began to provoke the quarrel
Thinking he would make Giuseppe Musolino
Afraid with a knife!
They were all against me,
And I looked after myself as best I knew
how
I lost my cap in the panic and stampede
That was the thing that ruined me!

THE ARREST

The police¹⁸ came and arrested me
All of my enemies were happy
And they brought me to court
– Oh, how cruel my fate was!
There was no saint there and no protection!
All of the lawyers agreed
And the jury condemned me
To twenty-one years of harsh prison
Zoccali's father-in-law, Zirilli,
Said to me – Chew on twenty-one bones!
But I have to stab him a thousand times
If I don't end up in the grave¹⁹ first.
And to Chirico, the town guard,
Who cried – Tie him up, the pig!
I will butcher him like an animal,

And also Crea and to Rocco Zoccali
And Vincent Zoccali, that liar,
It is better if he is eaten by dogs
Because I will slaughter him like a goat²⁰
And rip his heart out of his chest!

VILE VILLAINS²¹

Oh, what ignoble fate,
Oh my bitter destiny!
Tomorrow, goodbye, they will take me away:
my poor mother!
The swine... the swine...
You have lied about me
If I am free
I will have vengeance!²²
If I had listened to my mother
I would not have found myself
An innocent man, in this prison
Abandoned by everyone
That wicked Zoccali,
Face of black pitch...
Piece of rotten meat...
These lies he has said about me!
And, if I come out and don't kill Camagna
Call me it first, the biggest swine!

IN PRISON

When I would show myself in the streets and
I would greet people and make room for
them to pass
And now I no longer see the sun nor the
moon
They sent me to prison, the liars!
My eyes wept as if they were two (pruned)
vines,
When I saw my hands bound
The general said – Firmly! Tighter!
My mother shouted to me – Pity!
But even God was against this
And he helped me to break the walls and
doors
With my manners, brains and cunning,
I freed myself from those dark gates!

They were filled with happiness on that day
 When the jurors condemned²¹ me
 All of my enemies ran around me
 – Send him to jail, this tyrant!
 They can't give me more jail
 And they can't condemn me for twenty-one
 years
 But, if by chance I return to my town,
 Those eyes that laughed, will cry!

VENDETTA

Living bush summer and winter
 Under the snow and all alone
 Oh, if my life wasn't Hell,
 With the police always at my heels!
 But my heart burned in my chest,
 Thinking about those liars and traitors
 And I thought always of vengeance
 'For my dignity and for honor!'
 One night I went to San Lucà
 To Stephen Crea's town.
 I saw him, and didn't give him time
 I yelled out, 'you poor wretch!'
 And I shot Stephen Romeo
 I shot him with rage and with reason
 because of the spies of this damned people
 That I lack a bar of soap!
 And I saw Stephen Zirilli
 Near his house, digging in his garden
 I told him – 'You testified against me
 But now I'm burying a deadbeat!'
 One night I went to Santo Stefano
 And I went towards Zoccali's house
 I dropped a stick of dynamite
 I lit it and ran like hell away!
 He came out with just some wounds,
 Because good luck helped him
 I say to whoever risks²⁴ his life
 It's best that he make his own coffin!

LOVE

My life was recklessly wasteful
 With blood and vendetta
 A life without feeling,
 A hard and wasted life
 Violence, violence
 You were the lover
 Who gave me a little
 Happiness!
 O, what an ignoble fate
 What a cursed life
 When there's no woman
 Waiting for you at home!
 If you see me crying
 Don't be astonished
 I think I could have been The father of many
 children.

DEATH TO THE TRAITORS

One day I was near Mileto,
 and I met Stephen Zoccali
 When he saw me, he took a step back:
 For spite I even killed his mule
 After a few days I took to the road
 Towards Santo Alessio, and I waited for
 Chirico
 I saw him talking with his son,
 And I shot him four times with a rifle!
 They told me that a certain Muslim²⁵
 Was setting me up²⁶ with the police
 I positioned myself in a garden
 I got him out of my way with one shot!
 And a certain Cerminozzo D'Augustino
 Who wanted to get me in trouble
 With the police – poor fool! –
 I split his heart with a knife
 All traitors come to a bad end
 And Anthony Princi tried this
 And Martin, who hoped to escape without
 damage,
 I hunted him, and left his hide
 I avenged myself against the liars and traitors
 But I always respected the police

And if I killed one, it was with regret,
Thinking that they were doing their duty!

THEY CALL ME A BANDIT

Today I left for work
And I met with a baron prince
He told me that the army had arrived
With commandants and corporal-majors
O my little pistol we must stay alert
Because in the distance I can hear walking
One by one none of them will do me no
harm
I will get rid of them like flies!
Who is it, who is it, who is it that draws
near?
It seems to me that I know his walk
You are older and I am younger
I am your son, Peppi Musolino!
O father, father, I have known nothing
Of mother of my brothers and of my
girlfriend
It's been many years since I have seen
anyone
I don't know how my family is
O son, son we are all ill
We keep ourselves locked up within our own
walls
And we can't go out on the streets
We are surrounded by the police
O father, [hearing] this is even greater pain
Than the time they brought me to the
tribunal
And to the sentence of twenty-one years
That those wicked liars condemned me to
Everyone calls me a bandit and an assassin
I have had to struggle with a bad fate
But to the scoundrels, I gave them death!

I AM NOT A BRIGAND

I am not that treacherous bandit
As the people want to call me
It's true, it's true that I have done so much²⁷
But how many bitter pains have I suffered!

I have never robbed the poor²⁸
I only took advantage of the rich
I always defended the poor
Against the bullies and tyrants
I am descended from a French prince
I am of glorious noble blood
And my heart is a Calabrian heart
Sincere, beautiful, strong, and generous
When the jurors condemned me
A saint from paradise appeared in my dream
'Those that betrayed will be vindicated,'
He said, and then in a flash he disappeared
To those that did me wrong, I did wrong to
them
Those that did me good, I gave them peace
It's not a sin, the proverb says,
To make war against those that make war on
you!
To make war on those who crucify you!

THE CAPTURE

Now I will tell you how
The story of Giuseppe Musolino ends
When the wheel of fortune turned
And bad luck came up
While I was trying to escape to a foreign
country²⁹
And I was walking along a long, long path,
Right in front of me appeared,
Instantly, two policemen
Thinking that they might have recognised me
I tried to run, and made a jump for it
But a damn fence wire, not seen,
Made me trip, and that was goodbye!
The policemen jumped upon me
Like two wolves, and they pinned me.
I tried to bribe them, hoping I'd find a way,
But the money I offered them, they refused it
And so to the lock up (jail) they took me
And everyone recognised me
For bad luck there's no repair
So ends the story of Pepe Musolino!

NOTES

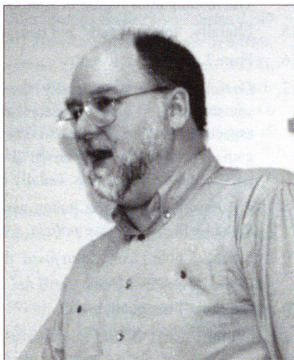
1. For historical information, see Irellor, S. [pseudonym of Rolleri, Santiago]. *Historia completa de las terribles venganzas del célebre y actual brigante José Musolino* (Buenos Aires: Santiago Rolleri, 1914); Magri, Enzo. *Musulino: il brigante dell'Aspromonte* (Milano: Camunia, 1989); Orselli, Enrico. *Biografia di un bandito Giuseppe Musolino di fronte alla psichiatria ed alla sociologia. Studio medico-legale e considerazioni, etc* (Milano, 1903); Patrizi, Mariano Luigi. *La fisiologia di un bandito : Musolino : esperimenti e commenti* Biblioteca Antropologico-Giuridica. series 2, 47 (Torino: Fratelli Bocca, 1904); [Salani, A., editor] *Musulino, il bandito per vendetta. Vita-avventure-deliitti-arresto-processo e condanna* (Firenze: A. Salani, 1914); Spitzka, Edward Charles. *Fallacies of the Lombroso Doctrine as Evidenced in Their Application to the Case of Musolino, the Bandit* (N.p.: n.l. [1902]); Vespucci, A. G. *Musulino - Il bandito calabrese - aggiunta l'autodifesa pronunciata al processo di Lucca, il verdetto e la condanna* (Cosenza: Edizioni Brenner, 1991).
2. Mario Camerini, director.
3. (Hamburg: PIAS Recordings, 2000). A second volume is due for release in July, 2002: *Omertà, Onuri e Sangu: La Musica della Mafia Volume 2* ('Code of Silence, Honor, and Blood: The Music of the Mafia, Volume 2).
4. Two basic works which cover written folklore are Jan Brunvand, *The Study of American Folklore: An Introduction* (New York: Norton, 1986); Alan Dundes and Carl Pagter, *Urban Folklore from the Paperwork Empire* (Austin: American Folklore Society, 1975).
5. Gerhard Rohlfs, *Scavi Linguistici nella Magna Gaecia*, 17-23; see also Gerhard Rohlfs, *Nuovo Dizionario Dialettale della Calabria* (Ravenna: Longo Editore, 1996) and Gerhard Rohlfs, *Dizionario Toponimico e Onomastico della Calabria* (Ravenna: Longo, 1974).
6. Giovanni Anania and Rosanna Nisticò, 'Calabria' in Giovanni Cannata and Maria Forleo, eds. *I Sistemi agricoli territoriali delle regioni italiane: Anni Novanta* (Consiglio Nazionale delle Ricerche, Progetto Finalizzato RAISA, 1998), 545-622.
7. Graham Seal, *The Outlaw Legend: A Cultural Tradition in Britain, America and Australia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 11.
8. Graham Seal, *The Outlaw Legend: A Cultural Tradition in Britain, America and Australia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), xi.
9. Elliott Oring, 'Dyadic Traditions', *Journal of Folklore Research* 21 (1984), 19-28.
10. The text of the ballad is from the liner notes of the album. The section headings are in standard Italian, and the text of the ballad is in Calabrian. The base translation was made by Joe Micò, with some help from his mother. I have filled in the blanks using Gerhard Rohlfs's dictionary. Some errors remain, as the ballad's dialect is from the other side of the Aspromonte mountains from Joe's dialect.

11. Literally 'brigand' or 'bandit', the basic concept here is one of outlawry. Musolino has been called the "Calabrian Robin Hood."
12. The standard hypocoristic form of Giuseppe, as Joe: Joseph in English.
13. 'sorti' has the sense of both 'luck' and of 'fate' or 'destiny'. (Latin *sors*, *sortis*, 'part, share, lot; luck, fate, destiny' > French *sorte*; Italian *sorte*; Portuguese *sorte*; Romanian *soarta*; Spanish *suerte*).
14. The mountainous region of southern Calabria.
15. Literally, 'forest, woods' but here meaning uncultivated land.
16. From Latin *aqua*, 'water'.
17. *Dassara all'urmu* is literally 'leaving [someone] at the elm', and means 'to make someone wait in vain'. By extension, it means to make someone go without drinking, especially in a game of chance. They were probably playing *i tocca*, a complex drinking game where the person chosen as 'it' sits out a round, but chooses a boss, usually a friend, and an under-boss, usually an enemy, to play for him.
18. The *carabinieri* are the Italian national police force, a branch of the military. Larger municipalities also have *polizia*.
19. Literally 'hole', from Latin *fossa* 'ditch', but the metaphoric usage of 'grave' is attested from Late Latin onward.
20. Literally 'little goat', a kid.
21. Literally 'carriage', the word is also used as an insult.
22. *Vendetta* has a range of meanings from 'revenge' to 'a long and protracted blood feud.'
23. I.e., condemned him by sentencing him.
24. By giving false testimony (and thus incurring the risk of *vendetta*).
25. I.e., foreigner; possibly, here, a Sicilian.
26. Literally, 'making me the cow'.
27. I.e., so many bad things.
28. Poor or downtrodden.
29. Musolino was captured at the border with France.

‘A’R BYD I GYD YN BAPUR...’

E. Wyn James

Yn Bwletin y Bwrdd Gwybodaau Celtaidd yn 1983 ceir trafodaeth gan Andrew Breeze ar ffigur rhethregol sydd i’w weld mewn cerdd o fawl i’r Forwyn Fair gan y cywyddwr o ddeddwyrain Cymru, Hywel Dafi, neu Hywel ap Dafydd ab Ieuan ap Rhys (*fl. c. 1450-80*).¹ Yn y gerdd fe ddatgan y bardd, pe bai’r ddaear yn bapur, y gwellt a’r gwŷdd yn binnau a’r môr yn inc, na ellid hyd yn oed wedyn fynegi’n ddigonol harddwch, gogoniant a rhinweddau Mair.

Fel y dywed Andrew Breeze, mae’r fformwla hon yn un hynafol iawn ac eang ei dosbarthiad. Mewn ysgrifeniadau Sansgrit, dros ddwy fil o flynyddoedd yn ôl, y daw’r esiamplau cynharaf sydd ar glawr, a hynny yng nghyd-destun duwiau’r India. Mewn un chwedl Sansgrit, er enghraifft, fe ddywedir bod gweithredoedd daionus Crishna mor niferus fel na fyddai modd eu mynegi’n llawn pe bai’r môr yn inc, y byd yn bapur a holl drigolion y ddaear yn gwneud dim ond ysgrifennu am gan mlynedd. Mewn amrywiad ar y fformwla – y tro hwn yn y ‘Vāsavadattā’ (y nofel ramantaidd hynaf yn Sansgrit yn ôl Irving Ling) ac yng nghyd-destun y boen a deimla merch sydd mewn cariad – y ffurfafen yn hytrach na’r byd yw’r papur; a thros y canrifoedd bu’r amrywiad hwn ar y fformwla yn fwy cyffredin, os rhywbeth, na’r un sy’n sôn am y byd yn bapur.²

Cyrhaeddodd y fformwla o’r India i’r Dwyrain Canol tuag adeg Crist, gan dyfu’n nodwedd ar ysgrifeniadau crefyddol yr Iddewon, a chyrraedd y Corân yn ogystal.³ Ceir awgrym cynnil o’r fformwla, nid hwyrach, yn adnod olaf Efengyl Ioan: ‘Ac y mae hefyd lawer o bethau eraill a wnaeth

yr Iesu, y rhai ped ysgrifennid hwy bob yn un ac un, nid wyf yn tybied y cynhwysai'r byd y llyfrau a ysgrifennid.' Ond ceir enghreifftiau llawer mwy blodeuog yn ysgrifeniadau defosiynol ac esboniadol yr Iddewon y tu allan i'r Beibl. Yn ei lyfr *European Literature and the Latin Middle Ages*, pwysleisia E. R. Curtius gymeriad 'sanctaid' y llyfr yn y cyfnodau cynnar hyn yn yr India, y Dwyrain Canol a'r Aifft, pan oedd ysgrifennu yn eiddo i ddosbarth offeiriadol ac yn gyfrwng deunydd crefyddol yn fwyaf arbennig. Perthyn dirgelwch a statws, felly, i'r llyfr ac i'r weithred o ysgrifennu yn y cyfnod cynnar hwn, agwedd sy'n treiddio i lawr hyd at y cyfnod modern cynnar, o leiaf. Ac mae'n werth cofio yn y cyd-destun hwn am y disgrifiad enwog o Grist yn nechrau Efengyl Ioan fel 'y Gair a wnaethpwyd yn gnawd', ynghyd â'r ffaith fod delweddau cynnar ohono yn ei bortreadu yn dal sgrôl.⁴

Mae llawer enghraifft o'r Dwyrain Canol yn gweithredu fel pont lenyddol rhwng yr India ac Ewrop, a bu'r Iddewon yn gyfrwng allweddol i'r lledaenu diwylliannol rhwng Dwyrain a Gorllewin oherwydd safle daearyddol strategol Palestina a'r holl ymfudo ganddynt i bob rhan o Ewrop. Ar hyd y llwybr hwnnw, yn ôl pob tebyg, y cerddodd 'Chwedlau Saith Doethion Rhufain' i Gymru'r Oesoedd Canol – gwaith sy'n cynnwys fersiwn cynnar o chwedl Gelert, ci Llywelyn – oherwydd cred amryw mai'r fersiwn Hebraeg o'r casgliad hwnnw o chwedlau oedd y bont a'i cludodd o'r Dwyrain i'r Gorllewin.⁵ Ac ymddengys mai trwy weithiau'r Iddewon y cyrhaeddodd y fformwla am 'y byd (neu'r ffurfafen) yn bapur a'r môr yn inc' lenyddiaeth Ewrop yr Oesoedd Canol. Y bont allweddol yn yr achos hwn, mae'n debyg, oedd y gerdd gyfriniol, yr 'Akdmut', a luniwyd mewn Aramaeg gan y cantor Iddewig, Rabbi Meir ben Issac Nehorai, yn Worms yn yr Almaen yn yr unfed ganrif ar ddeg, cerdd sy'n parhau i gael ei hadrodd hyd heddiw yn litwrgi'r Wyl Iddewig, Gŵyl yr Wythnosau (sy'n cyd-daro'n fras â'r Sulgwyn Cristnogol). Dyma bedair llinell o'r gerdd honno mewn bras gyfieithiad:

Pe bai'r holl ffurfafen yn femrwn, a phob corsen yn bin
ysgrifennu, a phe bai'r moroedd a'r llynnoedd yn inc, a holl
drigolion y byd yn ysgrifenwyr a chopiwyr, ni fyddai'n
ddigonol i ysgrifennu gogoniant Arglwydd nef a
Llywodraethwr y dddear.⁶

Ymddangosodd y fformwla yn llenyddiaeth Ewrop yn y ddeuddegfed

ganrif, gan dyfu'n un ddigon cyffredin ynddi, a daw i'r golwg tua'r un adeg yn ystod y bymthegfed ganrif yn llenyddiaethau Cymru, Lloegr a'r Alban.⁷ Fel y nodwyd eisoes, defnyddid y fformwla o gyfnod cynnar ymlaen yng nghyd-destun serch a rhamant yn ogystal â mawl i'r duwdod, ac erbyn iddi gyrraedd llenyddiaethau Prydain yn y bymthegfed ganrif yr oedd hefyd wedi cymryd tro gwrthfenywaidd cryf yn ei chymhwysiad – sef gwyriad o'r defnydd ohoni mewn cerddi serch, mae'n debyg. Fe ddywedir, er enghraifft, mewn un gerdd Aeleg boblogaidd o'r cyfnod modern cynnar: pe bai'r môr yn inc, y creigiau caled yn sialc, plu'r adar yn binau a'r ffurfafen yn femrwn, a phetai pin ysgrifennu yn llaw pob dyn a ddisgynnodd o Adda ac Efa, gadawent heb ei draethu ddau draean o ddrygioni merched!⁸ A gwna'r tro gwrthfenywaidd hwn y defnydd o'r fformwla ar gyfer moli Mair yn fwy trawiadol byth yn achos yr enghraifft o waith Hywel Dafi a nodwyd ar y dechrau.

'In modern literature our figure has been very generally cast aside as outworn,' meddai Irving Linn, ond gan ychwanegu: 'in the field of popular literature, the ancient figure has not ceased to flourish.'⁹ Yn atodiad i'w erthygl, noda Linn enghreifftiau o'r fformwla yng nghanu gwerin tua dwsin o wledydd, gan gynnwys yr Almaen, Hwngari, Rwmania, Twrci, Gwlad Groeg, yr Eidal, Sbaen, Venezuela a Lloegr; ac fe allai fod wedi ychwanegu Cymru, oherwydd briga'r fformwla hon i'r wyneb yn y Gymraeg mewn emynau llafar gwlad yn y ddeunawfed ganrif a'r bedwaredd ar bymtheg, a'r tro hwn â Mab Mair yn hytrach na Mair Forwyn yn wrthrych.

Un o nodweddion cyfnodau o adfywio ysbrydol yw canu brwd gan y bobl gyffredin, ac nid yw'r tonnau o ddiwygiadau crefyddol a lifodd dros Gymru'n rheolaidd o tua chanol y ddeunawfed ganrif hyd at ganol y bedwaredd ar bymtheg, yn eithriad yn hynny o beth.¹⁰ Er enghraifft, cynhaliwyd sasiwn gan y Methodistiaid Calfinaidd yn Aberystwyth yng ngwanwyn 1805, sasiwn a fynychwyd gan o leiaf 20,000 o bobl. Yr oedd yn adeg o ddiwygiad dros ardal eang yng nghyffiniau Aberystwyth ar y pryd, ac wrth iddo deithio i'r dref honno ar gyfer y sasiwn, tystiolaeth Thomas Charles o'r Bala oedd mai'r unig beth a glywai ef y gweithwyr yn ei ganu wrth eu gorchwylion yn y caeau oedd emynau.¹¹ Cynhyrchwyd toreth o emynau yn y can mlynedd rhwng Diwygiad Llangeitho yn 1762 a Diwygiad 1859, a nifer dda ohonynt yn perthyn i

ddosbarth o emynau a aeth yn boblogaidd ar lafar gwlad ac a ledodd yn gyflym ac yn eang yng ngwres y diwygiadau, ond a oedd yn rhy werinol eu naws a'u delweddaeth, neu yn rhy amrwd eu mynegiant, i'w cynnwys yn y llyfrau emynau enwadol 'swyddogol' a ddatblygodd wrth i Oes Victoria fynd yn ei blaen. A chyd-ddigwyddiad hynod, o gofio am drosglwyddiad chwedl Gelert, yw fod un o'r ddwy enghraifft o emyn llafar gwlad sy'n cynnwys y fformwla am 'y byd (neu'r ffurfafen) yn bapur a'r môr yn inc', yn dod o ardal Beddgelert!

Brodor o Nanmor ger Beddgelert oedd 'Carneddog' (Richard Griffith; 1861-1947).¹² Yn 1905 cyhoeddwyd ei gasgliad o emynau llafar gwlad, *Gwreichion y Diwygiadau*, gan O. M. Edwards yng 'Nghyfres y Fil'.¹³ Pennill gan fardd gwlad o'r un cylch â Charneddog yw emyn 195 yn y casgliad, sef ei hen ewythr, Hywel Gruffydd, a fu farw ym Medi 1856 yn 85 oed. Cynhwysir pum pennill arall o waith Hywel Gruffydd yng nghasgliad Carneddog, a cheir cyfeiriadau lluosog ato yn ysgrifau Carneddog yn *Cymru* (O. M. Edwards).¹⁴ Bu Hywel Gruffydd, neu 'Hwlyn' fel y gelwid ef yn gyffredin, yn gweini am gyfnod ar fferm William Williams, Hafod-y-rhisgl, Nant Gwynant, un o flaenoriaid y Methodistiaid Calfinaidd ym Meddgelert adeg y diwygiad grymus a dorrodd allan yn eu plith yn 1817, diwygiad a fu'n drwm ei ddylanwad ar Hywel Gruffydd, a diwygiad a fu'n bellgyrhaeddol ei ddylanwad ar fywyd llenyddol, diwylliannol a gwleidyddol Cymru yn hanner cyntaf y bedwaredd ganrif ar bymtheg, yn ogystal ag ar ei bywyd crefyddol.¹⁵ Yn y Llyfrgell Genedlaethol ceir cyfrol 'amryw' – XAC 909 (677) yw ei rhif galw – a fu'n eiddo i William Williams, Cwm-cloch, Beddgelert. Ynddi, mewn llawysgrif, ceir pennill gan 'Howell Griffith y Prydudd'. Ynddi hefyd ceir dau lyfryn o waith Hywel Gruffydd. Teitl y cyntaf yw:

Caniadau newyddion: yn gyntaf, marwnad, er coffadwriaeth am Elizabeth Jones, o Feddgelert. Yn ail, carol plygain ddydd Nadolig. Yn drydydd, can o gydnabyddiaeth, am ddaioni Duw yn rhoi cynhauaf ffrwythlawn (Caernarfon: L. E. Jones, 1824), 20 tud.

Gwraig Hafod-y-lan, Nant Gwynant – y fferm uchaf yng Nghymru, gan ei bod yn cynnwys copa'r Wyddfa – oedd Elizabeth Jones, a'i gŵr, Rhys Williams, oedd y blaenor Methodist amlwg arall ym Meddgelert adeg y diwygiad yno. Argraffwyd enw Hywel Gruffydd ar wynebdden y

llyfryn cyntaf hwn, ond er mai ei waith ef yw cynnwys yr ail lyfryn hefyd, cyhoeddwyd hwnnw'n ddienw. Marwnad ydyw i'w feistr, William Williams, a'i fab Rhys, a fu farw o fewn ychydig ddyddiau i'w gilydd yn Hydref 1825. Teitl y llyfryn yw:

Marwnad, er coffadwriaeth am William Williams, Hafod-y-rhisgl, Beddgelert, a'i fab Rice Williams, y rhai a fuant feirw; Hydref, 1825 (Caernarfon: Peter Evans, 1826), 12 tud.

Ynddo ceir marwnad 28-pennill i William Williams, ac un 10-pennill i'w fab. Pennill 25 yn y farwnad i'r tad yw emyn 195 yng nghasgliad Carneddog, *Gwreichion y Diwygiadau*. Yn y farwnad digwydd y pennill rhwng un sy'n nodi dyddiad marw ac oedran William Williams ac un sy'n datgan na welir mohono mwy am ei fod yn y nef. Dyma'r pennill fel y'i ceir yn y farwnad:

Pe byddai gwellt y ddae'r yn binau,
A'r môr yn inc o'r dua ei liw,
A'r nefoedd faith i gyd yn bapur,
A'r tywod mân yn ddynion byw,
A phawb yn ysgrifenu yn hoyw,
Yn rhoddi'n loyw eiriau i lawr,
Ni thraethant byth werth etifeddiaeth
'Run o blant yr arfaeth fawr.

Y mae cipio pennill o gyd-destun cerdd neu emyn helaethach a'i droi yn emyn un-pennill yn un o nodweddion emynau llafar gwlad yn gyffredinol. Peth cyffredin iawn hefyd yn achos emynau llafar gwlad yw gweld penillion yn newid wrth iddynt fynd ar led ar lafar a chael eu dyfynnu oddi ar y cof mewn seiat a chwrdd gweddi.¹⁶ Nid yw'n syndod yn y byd felly weld fod gwahaniaethau rhwng geiriad y pennill yn y farwnad ac yng nghasgliad Carneddog, yn enwedig yn yr ail hanner. Dyma'r ffurf sydd arno gan Carneddog:

Pe bai gwellt y ddaer yn binnau,
A'r môr yn inc o'r dua'i liw,
Y nefoedd faith i gyd yn bapyr,
A'r tywod mân yn ddynion byw,
A phawb yn sgwenu hwyr a bore
Y molawdau goreu i lawr,

Byth ni phrisiant etifeddiaeth
'Run o blant yr Arfaeth fawr.

Yn union o flaen y pennill hwn yng nghasgliad Carneddog ceir emyn tri-phennill. Dienw ydyw yn y casgliad; ac nid yw hynny'n syndod, gan fod bod yn ddienw yn nodwedd gyffredin arall ar emynau llafar gwlad. Mae pennill cyntaf yr emyn yn bur debyg o ran cynnwys i bennill Hywel Gruffydd, ond mai'r byd yn hytrach na'r ffurfafen yw'r papur, a bod gwrthrych gwahanol, sef yr Oen yn hytrach na'r etifeddiaeth nefol. Datblygir y fformwla ymhellach yn yr ail bennill a'r trydydd, a'r 'ysgrifennu' mawl yn troi yn 'ganu' mawl ynddynt. Dyma'r tri phennill fel y'u ceir gan Carneddog:

Pe byddai'r moroedd mawrion

Yn inc o'r dua'i liw,
A'r tywod di-rifedi,
I gyd yn ddynion byw,
A'r byd i gyd yn bapyr,
Pob un â'i 'sgrifen bin,
Ni allent gynnwys cariad
Yr Oen fu ar y bryn.

Pe byddai ser y nefoedd

I gyd yn fydoedd maith,
A'r rhai'n yn llawn angylion, –
A dynion o bob iaith;
Pob un a'i euraidd delyn
Yn canu'r nefol dôn,
Ni allent ganu digon
Am haeddiant gwaed yr Oen.

Pe byddai pob creadur

A greodd Duw ar lawr,
Holl 'hediaid y ffurfafen,
A physg y moroedd mawr,
Dyffrynoedd a mynyddoedd,
Y coedydd a'u holl ddail,
Byth, byth ni chanent ddigon
O glod i Adda'r Ail.

Y tri phennill hyn yw emyn 68 yn *Telyn Aur*, casgliad o emynau (heb enw golygydd) ‘wedi eu casglu o waith amrywiol Awdwyr’, a ddaeth o wasg John Jones, Llanrwst, yn ddiddyddiad (ond tua 1830, mae’n debyg).¹⁷ Dienw ydynt yno hefyd; ond fe’u ceir yn ogystal yn *Gwin i’r Diffygiol*, cyfrol fach o emynau a gyhoeddwyd tua 1786 o wasg John Daniel, Caerfyrddin; ac o droi at y gyfrol honno, fe ddown o hyd i’w hawdur, oherwydd casgliad o emynau gan Dafydd William, Llandeilo Fach ydyw.¹⁸ Y tri phennill uchod yw tri phennill cyntaf yr wythfed emyn yn *Gwin i’r Diffygiol*. Ceir nifer o wahaniaethau orgraff ac atalnodi rhwng fersiynau *Gwin i’r Diffygiol* a chasgliad Carneddog, ond ac eithrio’r ail linell (sy’n darllen ‘o’r dua’u lliw’ yn *Gwin i’r Diffygiol*) a’r llinell olaf ond un (sy’n darllen ‘O byth’), yr un yn union yw geiriad y penillion yn y ddau gasgliad.¹⁹ Ond yn *Gwin i’r Diffygiol* fe geir dau bennill ychwanegol:

Gwahaniaeth mawr a ’mddengys rhwng pwys papuren gron,
 Pe dodit yn y glorian, i bwys y ddaear hon;
 Ni wedd y môr a’i donnau mewn cwppan bach fe wy’s,
 Na’r haulwen fawr gwmpasog trwy fodrwy aiff ar fys.

Ni ellir cynnwys cariad JEHOFA mawr at ddyn,
 Trwy un gyffelybiaeth ddynol, hwy fethant bob yr un,
 Rhyw fôr di-drai, di-waelod, di-fesur lled a hyd,
 Uwch deall dyn nac angel, ’does dim ond myn’d yn fud.

Aeth pennill cyntaf yr emyn hwn yn bur boblogaidd ar lafar gwlad. Ceir arwydd o hynny yn *Yr Athraw*, cylchgrawn Humphrey Gwalchmai, yn Ebrill 1840 (t.92), oherwydd yr oedd y pennill yn ddigon adnabyddus erbyn hynny i Margaret Roberts o Fangor gloi nodyn ar ei dedwyddwch o gael ‘sobrwydd i’r tŷ’, â’r amrywiad hwn arno:

Pe bae’r holl foroedd mawrion
 Yn inc o’r dua’ liw,
 Y coed a’u brigau meinion
 Yn binau ysgrif gwiw,
 A’r byd i gyd yn bapyr,
 Pob dyn a’i sgrifen bin,
 Ni allent hwy fynegu,
 Y filfed o’r daioni,

A gefais i a'm teulu,
Trwy rin 'Cymdeithas sobri.'

Yn nechrau'r ugeinfed ganrif, corlannwyd fersiwn o'r pennill i gasgliad arall o benillion llafar gwlad a gyhoeddwyd tua'r un adeg â chasgliad Carneddog, casgliad gan Ddeheuwr y tro hwn, sef y gweinidog Annibynnol, John Bowen Jones (1829-1905), a oedd yn frodor o Lanwenog yn sir Aberteifi ac a fu'n weinidog yn Llanwrda (1851-9), Pen-y-bont ar Ogwr (1859-74) ac Aberhonddu (1874-1903). Yn 1912, saith mlynedd wedi marw J. Bowen Jones, cyhoeddwyd trydydd argraffiad o'i gasgliad, *Hen Emynau a gasglwyd gan y diweddar Barch. J. Bowen Jones, B.A., Aberhonddu, ynghyda bywgraffiad o'r casglydd, gan y Parch. Jacob Jones, Merthyr Tydfil*, o wasg Joseph Williams a'i Feibion, Merthyr Tudful, a gellir gweld y pennill ar dudalen 42 o'r argraffiad hwnnw.²⁰ Mae geiriad y pedair llinell gyntaf yr un fath yn union â phedair llinell gyntaf y pennill fel y'u ceir gan Carneddog, ond gwahaniaetha rywfaint yn yr ail hanner. Dyma'r pennill fel y'i cofnodir yng nghasgliad J. Bowen Jones:

Pe byddai'r moroedd mawrion
Yn inc o'r dua'i liw,
A'r tywod dirifedi
I gyd yn ddynion byw,²¹
A'r ddaear faith yn bapyr,
Pob un a'i 'sgrifen bin,
Byth ni fynegent gariad
Y Gwr fu ar y bryn.

A cheir tystiolaeth fod fersiynau o'r pennill wedi parhau yn y traddodiad llafar hyd ein dyddiau ni. Yn *Y Goleuad*, 6 Awst 1982, cyhoeddwyd y fersiwn a ganlyn, a ddysgodd Mr Huw Williams, Bangor, ar yr aelwyd ym Mryn-du, Môn, pan oedd yn ifanc:

Pe byddai'r moroedd mawrion
Yn inc o'r dua'i lliw,
A'r tywod dirifedi
I gyd yn ddynion byw,
A'r byd i gyd yn bapur,
A phawb â'i ysgrif-bin,

Nis gallant draethu cariad
Yr Oen fu ar y Bryn.

Ac ymhen y mis, yn rhifyn 3 Medi 1982 o'r *Goleuad*, ymddangosodd y fersiwn a ganlyn, a gafodd y Parch. Awstin Maximilian Thomas gan weddw i weinidog Bedyddwyr pan oedd Mr Thomas yn weinidog ym Maldwyn yng nghanol yr ugeinfed ganrif:

Pe byddai'r moroedd mawrion
Yn inc o'r dua'i liw,
A thywod glân y moroedd
I gyd yn ddynion byw;
Y byd i gyd yn bapur,
A phawb â'i ysgrif-bin,
Nis gallent draethu haeddiant
Y gwaed gaed ar y bryn.

Fel y gwelir – ac fel y disgwyliid – ceir sawl amrywiad geiriol rhwng y fersiynau gwahanol o'r pennill llafar gwlad hwn, yn enwedig yn y cwpled olaf:

Ni allent gynnwys cariad/Yr Oen fu ar y bryn
(fersiwn gwreiddiol Dafydd William; *Telyn Aur* (Llanrwst);
casgliad Carneddog)

Byth ni fynegent gariad/Y Gwr fu ar y bryn
(fersiwn *Hen Emynau* 1912)

Nis gallant draethu cariad/Yr Oen fu ar y bryn
(fersiwn Huw Williams)

Nis gallent draethu haeddiant/Y gwaed gaed ar y bryn
(fersiwn Awstin M. Thomas)

Penillion Dafydd William, Llandeilo Fach, a Hywel Gruffydd, Beddgelert, yw'r unig benillion emynau Cymraeg y gwn i amdanynt sy'n defnyddio'r fformwla hon – ac eithrio rhai cyfieithiadau y dychwelwn atynt maes o law. Maent yn amlwg yn annibynnol ar ei gilydd; a chyfyd y cwestiwn, sut y cyrhaeddodd y fformwla hynafol hon emynyddiaeth Gymraeg y ddeunawfed ganrif a'r bedwaredd ar bymtheg – ac at hynny y trown nesaf.

(*I'w barhau*)

NODIADAU

1. Andrew Breeze, 'Bepai'r Ddaear yn Bapir', yn yr adran 'Nodiadau Amrywiol', *Bwletin y Bwrdd Gwybodaau Celtaidd*, 30:3/4 (Tachwedd 1983), tt.274-7.
2. Irving Linn, 'If All the Sky were Parchment', *PMLA (Publications of the Modern Language Association of America)*, 53:4 (Rhagfyr 1938), tt.952-3. Awgrym Iona a Peter Opie yn *The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes* (Rhydychen, 1951), t.437, yw bod yr amrywiad 'y byd yn bapur' yn nodweddu'r fformwla yn yr Eidal, Corsica a Lloegr yn arbennig.
3. Irving Linn, 'If All the Sky were Parchment', tt.954-5.
4. Ernst Robert Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, cyf. Willard R. Trask (Efrog Newydd, 1953), tt.303-4, 310; cf. nodyn Andrew Breeze, 'lliwy papir', yn yr adran 'Nodiadau Amrywiol', *Bwletin y Bwrdd Gwybodaau Celtaidd*, 30:3/4 (Tachwedd 1983), t.277, am y modd y cysylltid papur â gwycheder yn yr Oesoedd Canol.
5. Gw. Irving Linn, 'If All the Sky were Parchment', tt.966-7; Kenneth H. Jackson, *The International Popular Tale and Early Welsh Tradition* (Caerdydd, 1961), tt.39-40, 45-6; Henry Lewis (gol.), *Chwedleu Seith Doethon Rufein* (Wrecsam, 1925). 'Llyfr Sindibād' oedd enw'r casgliad yn y Dwyrain. Ar ddatblygiad chwedl Gelert, gw. Graham C. G. Thomas, 'Beddgelert: Y Chwedl Wreiddiol', *Llên Cymru*, 17:1-2 (1992), tt.5-10.
6. Irving Linn, 'If All the Sky were Parchment', tt.955-7, 962; Iona a Peter Opie, *The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes*, t.437.
7. Andrew Breeze, 'Bepai'r Ddaear yn Bapir', tt.276-7. Cywydd Hywel Dafï yw'r enghraifft Gymraeg yn y bymthegfed ganrif.
8. William Gillies, 'Courtly and Satiric Poems in the Book of the Dean of Lismore', *Scottish Studies*, 21 (1977), t.45.
9. Irving Linn, 'If All the Sky were Parchment', tt.965, 967.
10. Ar hyn, gw. E. Wyn James, '“Salmau, a Hymnau, ac Odlaau Ysbrydol”: Brasolwg ar y Cefndir Emynyddol i Waith Williams Pantycelyn', *Llên Cymru*, 17:3/4 (1993), tt.205-7, 217-18.
11. D. E. Jenkins, *The Life of the Rev. Thomas Charles*, cyf. 3 (Dinbych, 1908), t.114.
12. Arno, gw. E. Namora Williams, *Carneddog a'i Deulu* (Dinbych, 1985); Bleddyn Owen Huws, *Hanes Cyhoeddi Cerddi Eryri (1927) Carneddog* (Cyhoeddiadau Barddas, 1999); idem, 'Y Ddau Garneddi: Golwg ar Rai o Lythyrâu Olaf Carneddog', *Llên Cymru*, 24 (2001), tt.149-58.
13. Dechreuodd gasglu emynau llafar gwlad yn niwedd yr 1880au. Cyhoeddodd gyfres o erthyglau arnynt yn *Y Traethodydd* yn 1911-12.
14. Gw. William Phillips, *Mynegai i 'Cymru' (O. M. Edwards)* (Cymdeithas Llyfrgelloedd Cymru, 1971), o dan 'Gruffydd, Hywel', a noder yn enwedig cyf. 20 (1901), tt.287-91, a 21 (1901), tt.21-4, 75-80. Ceir peth o'i hanes yn E. Namora Williams, *Carneddog a'i Deulu*, tt.16-19. Y penillion eraill o'i waith yn *Gwreichion y Diwygiadau* yw rhifau 21, 40, 57, 73 a 162. Cynhwysodd Carneddog tua dwsin o gerddi Hywel Gruffydd yn ei gasgliad, *Cerddi Eryri* (1927), tt.7-12.

15. Henry Hughes, Bryncir, *Hanes Diwygiadau Crefyddol Cymru* (Caernarfon, [1906]), tt.277-9.
16. Ar hyn, gw. fy erthyglau, 'Rhagor am Emyr Mam-gu'r Mynydd', *Bwletin Cymdeithas Emynau Cymru*, 3:1 (1988-9), tt.24-30; 'Rhwygo'r Llenni a'r Emyr', *Ysgrifau Beirniadol XIX*, gol. J. E. Caerwyn Williams (Dinbych, 1993), tt.216-44.
17. Cyhoeddwyd argraffiad arall (wedi'i helaethu ychydig trwy ychwanegu adran o emynau dirwest) yn 1849, eto o wasg John Jones, Llanrwst.
18. Ar Dafydd William (1720/1-1794), gw. E. Wyn James, 'Dafydd William, Llandeilo Fach', *Trafodion Cymdeithas Hanes y Bedyddwyr*, 2001, tt.37-62. Dafydd William yw'r mwyaf byrlymus ei ddelweddau o blith emynwyr Methodistaidd y ddeunawfed ganrif. Aeth nifer dda o'i benillion yn boblogaidd iawn ar lafar gwlad, yn rhannol ar gyfrif eu delweddau byw.
19. Mae *Telyn Aur* (Llanrwst, c. 1830? ac 1849) yn dilyn darlleniad *Gwin i'r Diffygiol* yn achos y llinell olaf ond un, yn hytrach na chasgliad Carneddog.
20. Cyhoeddwyd yr argraffiad cyntaf o'i *Hen Emynau* yn 1877 o wasg Joseph Williams ym Merthyr Tudful. Dywedir yno fod J. Bowen Jones wedi bod yn casglu'r penillion emynau dros gyfnod o 30 mlynedd, wrth eu clywed yn cael eu rhoi allan i'w canu mewn cyfarfodydd. Cyhoeddodd ail argraffiad yn 1883 o wasg H. B. Wheeler, Aberhonddu, 'wedi ei gyfnewid a'i helaethu'. Methais weld y pennill dan sylw yn y naill na'r llall o'r argraffiadau hyn.
21. Dim ond ym mhenillion Dafydd William a Hywel Gruffydd y sylwais ar gyfeiriad at dywod wrth ddefnyddio'r fformwla. Tybed a yw hwn yn amrywiad unigryw Gymreig ar y fformwla ryngwladol hon? Yn *Llyfr Emynau y Methodistiaid* (1927) y tri emynydd sy'n defnyddio 'tywod' fel delwedd yw William Williams, Pantycelyn (rhifau 95, 614 a 741), Morgan Rhys (rhifau 117 a 524) a Robert ap Gwilym Ddu (rhifau 365 a 523). Cyd-ddigwyddiad diddorol yw fod Williams Pantycelyn a Morgan Rhys yn gyfoedion i Dafydd William ac yn symud yn yr un cylchoedd ag ef, tra bod Robert ap Gwilym Ddu yn un o gyfoedion Hywel Gruffydd ac yn byw nid nepell o Feddgelert.

PYNCIO CERDD YN IWERDDON: cipdrem ar wasanaeth Thomas Moore

Huw Williams

Pan oedd bri ar y piano ar aelwydydd y genedl ers talwm, golygfa gyffredin oedd gweld copi o gyfrol werdd, gyda llun telyn ar y clawr, yn cael lle o anrhydedd yn rhywle'n agos i'r offeryn, ac efallai ochr yn ochr â chopi o'r gyfrol *Songs of Wales* (Brinley Richards).

Cyfrol o alawon Gwyddelig oedd honno – ‘Casgliad Thomas Moore’ fel y gelwid ef yn gyffredin, gyda'r trefniannau piano gan Syr John Stevenson – a chyfrol y mae rhai argraffiadau ohoni yn bethau digon prin a chasgladwy erbyn heddiw.

Cyn eu cyhoeddi mewn un gyfrol hwylus, paratowyd y cynnwys yn wreiddiol rhwng 1808 a 1834 mewn deg o rifynnau bychain, ac y mae'r rheini hefyd i gyd erbyn heddiw yn bethau rhyfeddol o brin, onid yn brinnach o lawer na'r un argraffiad o'r casgliad cyflawn.

Roedd gorchest fawr Thomas Moore yn gosod geiriau ar gyfer amryw o alawon brodorol ei genedl yn glamp o dasg o'i chymharu â'r tasgau cyfatebol a gyflawnwyd gan Ceiriog a Thalhairn gydag alawon Cymreig, neu Robert Burns gydag alawon cenedlaethol yr Alban. Roedd llawer yn gyffredin i weithgarwch y pedwar prydych wrth reswm, ond llwyddodd Moore (yn bennaf ar bwys ei fedrusrwydd fel cerddor ac fel datganwr) i sicrhau mesur o anfarwoldeb ar raddfa lawer uwch ac ehangach na'r tri arall, nes dod ohono'n eilun cenedl yng ngwir ystyr y gair. Ond ar ôl cydnabod hynny, mae lle hefyd i gredu y byddai Ceiriog, Talhaiarn a Burns wedi cofleidio â breichiau agored alawon o safon ac o ansawdd y rhai Gwyddelig a oedd at wasanaeth Moore.

Nid gorchwyl hawdd i Moore oedd addasu geiriau ar gyfer yr alawon; amcanodd i'r alawon gyrraedd i galon cynulleidfya trwy gyfrwng datganwr, ac ni ellir ysgaru'r geiriau oddi wrth yr alawon hynny. Mae hynny'n rhywbeth a anghofir ambell dro gan rai sy'n beirniadu gwaith Moore yn ôl safonau cerddorol o gyfnodau diweddarach mewn hanes. Prin fod gan Moore ei hun unrhyw syniad o'r hyn yr oedd wedi ei

gyflawni mewn gwirionedd wrth briodi alawon â geiriau addas. Yn eironig, ar gyfer *drawing-rooms* yn Lloegr y cyflawnodd ei gampwaith, ac fe gymerodd beth amser cyn i'w gymwynas fawr ennill ei phlwyf yn Iwerddon ei hun. Serch hynny, roedd rhai o'r alawon yn adnabyddus yn Nulyn ychydig cyn 1820, a'i enw yntau hefyd yn y man yn enw cyfarwydd iawn ar rai o aelwydydd ei genedl. Fodd bynnag, ni ddaeth ei waith i sylw cyffredinol nes i'r geiriau gael eu trosi i'r Wyddeleg, ac yr oedd honno'n iaith nad oedd ef ei hun yn gyfarwydd iawn â hi.

Roedd George Thomson, Caeredin, wedi cyhoeddi casgliadau o alawon Gwyddelig mewn dwy gyfrol rhwng 1814 a 1816, ond ni lwyddodd ef – nac eraill a fu'n ceisio llafurio yn yr un maes o ran hynny – i ddisodli'r hyn a gyflawnodd Thomas Moore. Beth ynteu oedd ei gyfrinach ef fel awdur caneuon? Un peth yn sicr oedd ei fod wedi dewis ysgrifennu ar gyfer llais – ei lais ef ei hun. Lluniodd delyneg yn hytrach na darn o farddoniaeth ar gyfer pob un o'r alawon, ac er i rai ei feirniadu'n llym am ei ymdrechion – yn enwedig efallai rhai o'r arbrofion cynnar – mae'n bwysig cofio mai yn yr ystafell gerdd (*music room*) y dylid cloriannu ei waith, ac nid yn awyrgylch coleg neu lyfrgell neu rywle cyffelyb.

Go brin y byddai neb heddiw yn barod i ddadlau bod geiriau caneuon adnabyddus megis *The Last Rose of Summer*, *The Minstrel Boy*, *The Harp that Once*, a *The Meeting of the Waters* yn enghreifftiau o farddoniaeth aruchel, ond fel eitemau i'w canu yn ôl safonau ddoe roedd y geiriau'n dderbyniol ac yn ffitio'r gerddoriaeth fel maneg am law. Yn ôl tystiolaeth rhai o'i gyfoeswyr, roedd Moore ei hun yn ddatganwr cymeradwy ac yn berchen llais persain, a chlust gerddorol denau ganddo, ac er bod y sain yn cael y flaenoriaeth ar synnwyr ganddo ar adegau, barn gyffredinol ei gydwladwyr amdano yw fod ganddo'r ddawn i fydryddu, yn ogystal â'r ddawn i 'ddechongli enaid' ei genedl!

Credir erbyn heddiw fod Moore wedi cael llawer o gam pan aeth rhai ati – y cerddor Syr Charles Stanford, er enghraifft – i'w gyhuddo o newid cymeriad rhai o'r alawon trwy weddnewid y gerddoriaeth er mwyn siwtio ei fympwyon personol ef ei hun. Nodwyd fel un enghraifft yr alaw Wyddelig *The Little Red Fox* ar eiriau Moore *Let Erin remember the days of old*. Alaw ddawns mewn amseriad cyflym oedd honno yn y gwreiddiol, meddid, ond ymdeithgan gymharol araf ydyw gan Moore. Ond tybed nad yw'r alaw ar ei hennill mewn urddas a mynegiant

oherwydd y defnydd a wnaeth Moore ohoni? Alawon telyn oedd yr alawon hynny a gafodd Moore at ei wasanaeth wrth gwrs, a'i ateb ef i'r rhai hynny a fyddai'n ei gyhuddo o or-ymyrryd â'r alawon oedd y byddai'r rheini wedi syrthio i dir angof oni bai iddo ef gymryd yr hyfdra i'w gweddnewid.

Beth tybed fyddai ymateb Moore pe cawsai fyw i glywed yr enwog John McCormack yn canu ac yn recordio rhai o'r hen faledi (*The Meeting of the Waters* er enghraifft) gan anwybyddu mydr ac amseriad hyd y gellid, a'r un pryd heb ddiystyru'n llwyr ofynion y metronom? Mae'n fwy na thebyg y rhoddai sêl bendith i arbrofion unigryw McCormack, gan y byddai rhai o'i berfformiadau ef ei hun o'i drefniannau hefyd yn gogwyddo at y dramatig, gyda rhai o'r datganiadau mor fyw a theimladwy nes peri i wrandawyr wylo.

Ysgrifennwyd llawer am Moore dros y blynyddoedd; cytunai ei feirniaid llymaf ei fod yn ddawnus fel lluniwr barddoniaeth ysgafn, ond er ei fod yn awdur nifer fechan o weithiau eraill, ei *Melodies* yn unig sydd wedi goroesi. Y rhain yw ei drwyddedau i anfarwoldeb mewn gwirionedd; trwy gyfrwng y rhain y llwyddodd i gyrraedd pinacl poblogrwydd a chalon ei gydwladwyr, a hefyd i gael ei arddel mewn rhai cylchoedd fel 'un o benseiri'r Iwerddon newydd', ac fel gŵr a fu yn anad neb arall yn gyfrwng rhoi Iwerddon yn ôl ar fap diwylliannol Ewrop. Gwir y gellid dadlau nad oedd yn 'fardd mawr' o gymharu â rhai o'r prydyddion Gwyddelig a'i dilynodd. Ond fe lwyddodd i gyflawni camp ym maes alawon brodorol ei genedl na lwyddodd neb arall i ragori arni, a llwyddo hefyd i sicrhau bod y Gwyddel hyd heddiw (yn wahanol i ni fel cenedl, ysywaeth!) yn falch o arddel cerddoriaeth werin ei wlad.

Tybia rhai fod Moore wedi cael ei or-ganmol mewn rhai cylchoedd; fe'i canmolwyd i'r entychion gan amryw o ffigyrau llên amlwg, gan gynnwys Shelley a Poe, ac fe ystyriai gewri fel Byron, Scott a Canning ymhlith ei gyfeillion, a chafodd Brif Weinidog – o bawb – i olygu ei hunangofiant! Pwy ynteu oedd y Gwyddel dawnus hwn? Gwaith diddorol iawn yw olrhain ei gefndir teuluol, a'r modd yr enynnwyd ei ddiddordeb gyntaf erioed mewn alawon Gwyddelig. Fe'i ganed yn Nulyn yn 1779, yn fab i siopwr. Cawn ei hanes yn llunio rhigymau pan oedd yn bur ieuanc, ac yr oedd ganddo hoffter cynhenid o gerddoriaeth a chanu. Yn un o'r Pabyddion cyntaf i fanteisio ar addysg ym Mhrifysgol Dulyn, cafodd ei

‘gyflwyno’ i alawon Gwyddelig yn ystod dyddiau coleg, a hynny gan ddau ŵr ieuanc, Edward Hudson a Robert Emmet, dau gyd-fyfyrwr.

Adroddwyd wrth Moore yr hanes am yr ymdrechion dygn i geisio diogelu rhai o alawon brodorol ei wlad, ac fel y trefnwyd gŵyl yn 1792 yn Belfast gan James MacDonnell, gwladgarwr twymgalon o Brotestant, ar ôl iddo sylweddoli bod yr hen gerddoriaeth delyn Wyddelig yn prinhaus. I’r ŵyl honno gwahoddwyd hen delynorion o wahanol rannau o Iwerddon, ond naw yn unig a ymatebodd, neu y llwyddwyd i gysylltu â hwy. Canodd y naw bopeth yr oeddynt yn ei gofio, a rhoddwyd i un ohonynt, gŵr ieuanc o’r enw Edward Bunting, y dasg o gofnodi’r alawon a ganwyd. Ysbrydolwyd Bunting i deithio’n helaeth yn Iwerddon yn y gobaith o fedru ehangu’r casgliad o hen alawon, ac ymhen pedair blynedd ar ôl yr ŵyl yn Belfast, llwyddwyd i gyhoeddi casgliad unigryw o dros drigain o alawon, *Irish Airs*, nad oedd ond un ohonynt yn unig wedi ei chyhoeddi’n flaenorol.

Roedd gan Emmet a Hudson, cyfeillion Moore, gopi o gyfrol Bunting, ac ar ôl gweld honno yr ysbrydolwyd Moore i fynd ati’n frwdfrydig i osod geiriau ar gyfer rhai o alawon traddodiadol Iwerddon. Ar y cychwyn, anfodlon iawn oedd Bunting i weld unrhyw ymyrraeth ag alawon telyn, megis gosod geiriau ar eu cyfer; ei farn ef oedd na ddylid ‘busnesu’ o gwbl â’r alawon, ac y dylid eu diogelu yn eu purdeb.

Yn ffodus i ni heddiw, diogelwyd manylion am yrfa Moore dros bymtheng mlynedd ar hugain o’i oes gan yr Arglwydd John Russell, a hynny mewn wyth cyfrol o’r *Journal and Letters*. Yn anffodus, ni wyddai Russell am fodolaeth pob gohebiaeth a fu rhwng Moore a James Power, ei gyhoeddwr cerddorol; diogelwyd dros 1,200 o’r llythyrau hynny, ond hanner cant a saith yn unig ohonynt a gafodd sylw gan Russell. Yn 1854 cyhoeddwyd hefyd yn Efrog Newydd gyfrol lawnach wedi ei seilio ar yr ohebiaeth a fu rhwng Moore a’i gyhoeddwr, *Notes from the Letters of Thomas Moore to his Publisher, James Power*, wedi ei golygu gan Thomas Crofton Coker, ond am ryw reswm fe waharddwyd gwerthiant y gyfrol honno yn Llundain.

Yn ôl pob tystiolaeth, daeth y gyfrol *Melodies* â chryn gyfoeth i Moore; derbyniodd hanner canpunt am bob cân a ymddangosodd yn y ddau rifyn cyntaf o’r gyfrol, ac yn 1811 (pan gyhoeddwyd y pedwerydd rhifyn) cafodd gynnig £500 y flwyddyn gan Power am yr hawl ar ei waith

cerddorol. Yr unig amodau oedd fod Moore ei hun yn canu'r caneuon yn gyson yn rhai o'r prif *drawing-rooms*, ac yn cydnabod Power fel cyhoeddwr. Amcangyfrifir ei fod wedi derbyn cymaint â £500 y flwyddyn o gydnabyddiaeth am bron ugain mlynedd o'i oes.

A gafodd gŵr y dywedwyd amdano yn 1810, sef dros ddeugain mlynedd cyn ei farw yn 1852, ei fod wedi gwneud mwy na'r un gwleidydd arall tuag at ddeffro'r ymwybyddiaeth genedlaethol yn Iwerddon, ei haeddiant? Beth fyddai ei dynged petai'n cyflawni cymwynas gyfatebol heddiw tybed? Nid yw'n anodd dyfalu.

O DLODI MEIRION I GYFOETH SURREY: STORI RYFEDD THOMAS JONES

Maredudd ap Huw

Ymysg y casgliad gwerthfawr o gatalogau arwerthiannau llyfrau sydd wedi ei ddiogelu yn y Llyfrgell Brydeinig, ceir enghraifft nodedig, yn dyddio o hanner cyntaf y bedwaredd ganrif ar bymtheg, a ddylai fod o ddiddordeb arbennig i haneswyr cerdd yng Nghymru. Teitl y catalog, sy'n werth ei ddyfynnu'n llawn, yw:

MUSICAL PROPERTY. / A CATALOGUE / OF THE
EXTREMELY CURIOUS, VALUABLE AND EXTENSIVE /
MUSICAL LIBRARY, / Late the property of T. Jones, Esq. of
Nottingham Place, (deceased,) / Which, including the various Works
bequeathed to that Gentleman by the Honorable LIEUTENANT /
GENERAL FITZWILLIAM, will be found to comprise not only the
MOST ESTEEMED / VOCAL & INSTRUMENTAL
COMPOSITIONS, / TREATISES, &c. / Of the Ancient and Modern
Schools, / IN EVERY BRANCH OF THE SCIENCE, / But likewise
a very large proportion of all the Rare and Unique Articles which /
have been disposed of during the past 35 Years. / This Collection
having been formed with the most consummate judgment, and at a
total disregard of / expense, is now offered in an entire state, nothing
whatever having been removed or added. / ALSO, / THE PLATES
AND COPIES OF MR. JONES'S MUSIC TO MRS. / HANNAH
MOORE'S "HYMN TO THE DEITY," / And other Pieces for the
Harp, / WITH A / Grand Piano-Forte by Tomkinson, 2 Welsh Harps,
a fine-toned / Patent Pedal do, by Erard, Desks, Stands, &c. / The
whole to be Sold by Auction by / MR. W.P. MUSGRAVE, / At Mr.
STANLEY'S ROOMS, 21, OLD BOND STREET, / On MONDAY,
February 13, 1826, and 2 following Days, / AT TWELVE O'CLOCK.¹

Mae golwg frysiog ar gynnwys y catalog yn ddigon i'n hargyhoeddi mai hon oedd un o'r llyfregelloedd cerdd gorau mewn dwylo preifat yn Lloegr ar ddechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg. Adlewyrchir diddordeb byw y perchennog, Thomas Jones, mewn anthemau, madrigalau, canonau, a cherddoriaeth ar gyfer amrywiaeth o offerynnau, gan gynnwys y delyn,

y ffidil a'r organ, ac mae'n amlwg i'r perchennog feddu ar gyfalaf sylweddol i wario'n helaeth ar ddiwallu ei ddiddordeb tros gyfnod o bymtheg mlynedd ar hugain (o tua 1790 hyd 1825, a dilyn yr awgrym a geir yn nheitol y catalog).

Yn ei lyfrgell, ceid copïau llawn o weithiau cyfansoddwyr megis Bach, Beethoven, Boccherini, Handel, Haydn a Mozart, gyda nifer o'r gweithiau hynny wedi eu copïo yn llawysgrifen Thomas Jones ei hun, er bod yno hefyd un gwaith cerddorol yn llaw Purcell.² Anodd fyddai amgyffred gwerth ariannol y fath gasgliad, ond bu'r Amgueddfa Brydeinig yn ddigon effro i sicrhau nifer o eitemau o'r arwerthiant ar gyfer eu casgliadau.³ Eithr nid casglwr yn unig mo'r Thomas Jones hwn, gan ei fod hefyd, fel yr awgryma teitl y catalog, yn gyfansoddwr o leiaf un gwaith gwreiddiol, sef *Music purposely composed for the harp. (From the collection of an amateur). An hymn to the Deity, from the much admired sacred drama of David & Goliath, by Mrs Hannah More. To which are added a selection of vocal compositions in various styles, with an accompaniment for the same instrument* (Broderip & Wilkinson, London, 1800).⁴

Nid oes sicrwydd pendant ai'r un gŵr a fu'n gyfrifol am gyfansoddi dau waith cerddorol arall a restrir dan enw 'Thomas Jones' yng nghatalogau'r Llyfrgell Brydeinig,⁵ ac nid oes sicrwydd ychwaith mai ef oedd yn weithgar gyda'r *New Musical Fund*, ac a berfformiai yn Sadler's Wells ym 1794,⁶ ond mae digon o dystiolaeth yng nghatalog yr arwerthiant, ac yn nheitol y gwaith uchod, i awgrymu bod Thomas Jones yn gerddor, yn gyfansoddwr ac yn delynor medrus yn ei ddydd. Ond i ba raddau y gellir profi mai Cymro oedd y Thomas Jones hwn o Nottingham Place, Llundain? Ac os Cymro ydoedd, yna sut yn y byd y bu iddo lwyddo i gasglu'r fath lyfrgell ysblennydd cyn ei farw tua diwedd 1825 neu ddechrau 1826?

Awgryma cynnwys ei lyfrgell fod iddo ddiddordebau Cymreig pendant, gan fod yn yr arwerthiant gopïau o'r hyn a ddisgrifir yn "Ancient British Music, Parry's British Harmony" (eitem 2), "E. Jone's Cambro British Melodies" (eitem 57), "Specimens of the Poetry of the ancient Welsh Bards" (eitem 98), "Jones (E.) Bardic Museum 1802" (eitem 110), a "Parry's Selection of *Welsh Melodies*" (eitem 243), yn ogystal â dwy delyn Gymreig (eitemau 379-80). Gan fod nifer helaeth o weithiau

printiedig Edward Jones ('Bardd y Brenin') yn gynnwysedig yn y casgliad hwn, awgrymir bod rhyw gyswllt arbennig rhwng y ddau delynor yn Llundain, tybiaeth a gadarnheir gan dri llythyr yn llaw Thomas Jones a ddiogelir bellach ymysg papurau 'Bardd y Brenin' yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Awgrymir rhyw gyswllt hefyd gan gyfeiriad canmoliaethus Edward Jones mewn man arall at "Thomas Jones, Esq. late of Richmond, and native of Corwen" fel un o'r ddau a ystyrid yn "most distinguished performers of the present day, on the Triple Harp, or Welsh Harp".⁷

O sylwi'n fanylach ar y llawysgrifau, rhaid cyfaddef mai digon dibwys yw cynnwys dau o'r tri llythyr a anfonodd Thomas Jones at ei gyfaill, gyda'r cynharaf (dyddiedig 8 Medi 1813) yn cael ei anfon o Cheltenham, lle roedd ef a'i wraig yn ymweld â'r dyfroedd.⁸ Ymysg y materion a drafodir y mae atgyweirio telyn, copïo darnau cerddorol, a'r cyngherddau a fynychwyd, ac mae'n amlwg mai Edward Jones oedd yn cadw llygaid ar gartref (ac ar ddwy ferch!) Thomas Jones yn ystod ei absenoldeb o Lundain. Gwahoddiad ar i 'Fardd y Brenin' ymweld â hwy am swper yn rhif 33 Nottingham Place yw'r ail lythyr (dyddiedig 11 Ionawr 1814), gyda'r achlysur yn cael ei ystyried hefyd yn gyfle i berfformio rhai gweithiau cerddorol:

If he has by him any pretty Duets &c that the Jones's can run over; or, any thing very old and very charming (old Women only excepted) they will be received with open arms.⁹

Awgryma'r ohebiaeth berthynas gyfeillgar cyd-rhwng y ddau delynor o Feirionnydd, er mor wahanol oedd eu hamgylchiadau yn Llundain. Ond llawer iawn mwy dadlennol yw'r trydydd llythyr, a ysgrifennwyd rai blynyddoedd yn ddiweddarach.

Wrth ymateb i gais 'Bardd y Brenin' am fenthg arian, a hynny mewn llythyr dyddiedig 18 Mawrth 1818, mae Thomas Jones yn dwyn i gof ddau achlysur, ym 1801 ac ym 1813, pan ddangosodd dosturi a haelioni tuag at ei gyfaill:

In the first of these I lent you Twenty Pounds, in the last Fifty! I have certainly since wondered much you never since condescended to make the least mention of either the one or the other, in any manner whatever!!!¹⁰

Er iddo gytuno'n ddigon anfoddog i gyfrannu decpant pellach tuag at

leihau dyledion Edward Jones, ceir awgrym yn y llythyr nad oedd y sefyllfa ariannol cystal yn Nottingham Place ag y bu yn y blynyddoedd cyn hynny. Ond beth sydd i'w gyfrif am y gwahaniaeth enfawr mewn statws cymdeithasol cyd-rhwng dau delynor a oedd yn hanu'n wreiddiol o'r un sir yng Nghymru? Mae'r ateb yn un sy'n werth ei gofnodi.

Yng ngholofn '*Obituary of considerable persons, with biographical anecdotes*' y *Gentleman's Magazine* ym 1789, ceir hanes marw y Cadfridog John Fitzwilliam yn Richmond, Surrey.¹¹ Wedi cyfeirio at symiau sylweddol o arian a adawyd i deulu a chydabod yn ewyllys y cadfridog, mae'r nodyn coffa yn cyfeirio at y prif etifedd, a oedd i dderbyn y rhan fwyaf o gyfoeth sylweddol yr ymadawedig:

...his house on Richmond-green, with the residue of his fortune, amounting to near £40,000 to his "excellent and faithful servant, Thomas Jones," whom, as he expresses it in his will, he "brought out of Wales when a boy, and to whom he and his wife had particular obligations; and God bless him with it." - On Friday, August 21, the executors transferred into the name of the said Mr. Jones the sum of £40,000 3 per cent. consols. and £1000 per annum, long annuities. The General's late residence at Richmond, including the furniture, &c. are estimated at £20,000 more. When to these is added a considerable landed property, Mr. J. may justly boast the possession of a more than commonly ample fortune.

Ategrir y dystiolaeth hon mewn llythyr dadlennol, wedi ei gyfeirio at berson anhysbys gan Edward Darell (sgutor, ac efallai dwnai Fitzwilliam) yn Llundain, 18 Medi 1789:

It is very true that Genl. Fitzwilliam has left a very large fortune to Tom. Jones his harper. he took him from Holywell a ragged boy about 12 yrs. old playing at an alehouse door about 26 yr. ago. he has liv'd with him in the capacity of a servant ever since, & for some time past he has been almost his only Companion & manag'd all his affairs. the General gave him a very good Education. he has read a great deal, is a perfect master of Musick, & is a responsible well dispos'd young man, & I believe will make a very proper use of his good fortune. My brother & I are his Executors & he has left us £500: - a peice to his Nepheus Lord Fitzwilliam he has left a landed Estate of £500: - a year. to his housekeeper about £12000 & after giving away sundry other legacies to a considerable amount has left the rest & residue to

this Harper which will turn out better than £50000 - as we have already transfer'd to him £40000: - 3 Pc in Annuities & paid £15000: in money. the leaving so considerable a fortune to a person in his situation of life is certainly a great experiment, but I think it is fallen into good hands . . . ¹²

Beth tybed a fu'n gyfrifol am ddenu'r cadfridog a'r bachgen Thomas Jones i Dreffynnon? Efallai mai ar daith i ymweld â'i gatrrawd neu â thiroedd ei deulu yn Iwerddon yr oedd y Cadfridog Fitzwilliam tua 1763, pan fabwysiadodd y telynor ieuanc a ganai ei delyn ger drws tafarn. Ac ni wyddai'r telynor ieuanc am unman gwell i gardota ynddo yng ngogledd Cymru nag ymysg y pererinion a fyddai'n teithio'n gyson i Ffynnon Gwenfrewi yn Nhreffynnon. Ond beth bynnag fu'r union amgylchiadau, cafodd Thomas Jones loches am rai blynyddoedd gyda'r cadfridog a'i wraig yn Richmond, Surrey, lle cartrefai aelodau o'r teulu Fitzwilliam yng nghysgod Richmond Lodge, a fu'n drigfan swyddogol i'r Frenhines Charlotte er 1762. ¹³

Ni lwyddais, hyd yn hyn, i olrhain cefndir teuluol Thomas Jones y telynor gydag unrhyw sicrwydd, ¹⁴ nac ychwaith amgylchiadau ei farw a hynt ei ddisgynyddion, ond gobeithiaf imi lwyddo i godi cwr y llen ar un o straeon mwyaf anhygoel byd cerddorol y ddeunawfed ganrif yng Nghymru (ac yn Lloegr hefyd o ran hynny), ac ar ŵr alltud a fu'n ddyfal yn llunio un o lyfrgelloedd cerdd godidocaf Llundain ei gyfnod ar y naill law, tra'n parhau i gofio am ei wreiddiau ac i noddi 'Bardd y Brenin' yn ei holl drafferthion ar y llall!

NODIADAU

1. Y Llyfrgell Brydeinig, SC1077. Ceir copi o'r catalog hwn bellach ar feicroffilm yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru.
2. *Ibid.* t. 16, eitem 187.
3. Cyfeirir at amryw o gyfrolau llawysgrif a fu ym meddiant Thomas Jones ym mynegeion tair cyfrol y *Catalogue of Manuscript Music in the British Museum* (London, 1906-9).
4. Y Llyfrgell Brydeinig, G368 (2). Er mai fel "T. Jones, of Gaddesden" y disgrifir yr awdur yn *The Catalogue of Printed Music in the British Library to 1980*, cyf. 32 (London etc., 1984), t. 47 a chyf. 41 (London etc., 1985), t. 318, mae copi Amgueddfa Fitzwilliam, Caergrawnt o'r gwaith hwn yn gopi cyfarch i'r Seithfed Is-iarll Fitzwilliam "by the Author Thomas Jones, Wigmore Street, 30 March 1800", gw. V. Rumbold & I. Fenlon, *A Short-title Catalogue of Music Printed before 1825 in the Fitzwilliam Museum, Cambridge* (Cambridge, 1992), t. 86.

5. Sef *Dick-Fore-Stay; A favorite Song; Written by Mr T. Jones. Composed & respectfully inscribed to his Pupils by H. Frances* (London, [c. 1799]), Y Llyfrgell Brydeinig, G368 (3), a *For the Year 1789. Ten new Country Dances & three Cotillons for the Harp, Harpsichord or Pianoforte with an Accompaniment for a Violin . . . By Thomas Jones Professor on the Harp, N. 24 Maddox Street Hanover Square* (London, 1789), Y Llyfrgell Brydeinig, b52 (10), gyda'r olaf yn cynnwys 'Welsh Jig' ar dud. 10.
6. Gweler P.H. Highfill, K.A. Brunim & E.A. Langhans, *A Biographical Dictionary of Actors, Actresses, Musicians, Dancers, Managers & other stage personnel in London, 1660-1800* (Carbondale & Edwardsville, 1982), cyfr. viii, col. 243.
7. E. Jones, *Musical and Poetical Relicks of the Welsh Bards* (London, 1794), t. 50n.
8. Llawysgrif LIGC 165C, tt. 23-5.
9. *Ibid.* t. 187.
10. *Ibid.* t. 195.
11. *Gentleman's Magazine* cyf. 59, rhan 2 (1789), t. 766. Ceir ychydig o fanylion am yrfa filwrol John Fitzwilliam (mab y Pumed Is-iarll Fitzwilliam) yn R.L. Pomeroy, *The Story of a Regiment of Horse, being the regimental history from 1685 to 1922 of the 5th Princess Charlotte of Wales' Dragoon Guards* cyf. II (Edinburgh & London, 1924), t. 122.
12. Llawysgrif LIGC 6663C, t. 1.
13. Gweler R. Crisp, *Richmond and its inhabitants from the olden time* (London, 1866), tt. 239 & 424. Ni lwyddais i gadarnhau yr hyn a ddywed 'T. Edeyrn' yn *The Caernarvon and Denbigh Herald*, 24 Tachwedd 1849, t. 5, sef i Thomas Jones gael ei ddrychafu'n delynor i Siôr III, er y gallasai fod wedi dod i sylw'r brenin yn ystod un o'i ymweliadau â Richmond.
14. Awgryma 'T. Edeyrn' mai tad Thomas Jones oedd 'Mr. John Thomas, of Ty'n Llwyn, Llangar', *ibid.*, ond nid oes sicrwydd p'run ai'r Thomas Jones a aned ym *Mroseuthydd*, Corwen, ar 17 Ionawr 1745, ynteu'r bachgen o'r un enw a aned yn y plwyf ar ddiwrnod olaf mis Hydref, 1749, yw gwrthrych yr ysgrif hon. Yn arwyddocaol efallai, o ran dylanwadau lleol, cyfeirir yng Nghofrestr Plwyf Llangar ym 1750 (cofrestr sydd bellach yn Archifdy Meirion, Dolgellau) at John Roberts, telynor, o *Froseuthydd*.

T. HAMER JONES,
Y CYNTAF O’N LLYFRYDDWYR CERDD
Huw Williams a Maredudd ap Huw

Fe wŷr darllenwyr y cylchgrawn hwn yn dda mai mor ddiweddar â 1982 y cyhoeddwyd y llyfryddiaeth gyntaf o gerddoriaeth draddodiadol yng Nghymru, a hynny yn dilyn cyfnod o waith ymchwil yn Amgueddfa Werin Cymru dan oruchwyliaeth D. Roy Saer. Roedd y rhan helaethaf o’r gwaith hwnnw wedi cael ei baratoi yn ystod cyfnod o ryw dair blynedd cyn hynny gan Wyn Thomas, tra oedd yn dal swydd Cynorthwywr Ymchwil i Ganu Gwerin Cymru o fewn i’r Adran Gerddoriaeth yng Ngholeg Prifysgol Gogledd Cymru Bangor. Ac ef hefyd, gyda chefnogaeth a chydweithrediad nifer o gydweithwyr parod ym Mangor, a fu’n gyfrifol am helaethu’r gwaith hwnnw a chyhoeddi *Cerddoriaeth Draddodiadol yng Nghymru, Llyfryddiaeth* (Cyf. 2), a gynhyrchwyd ar gyfrifiadur, a’i gyhoeddi ym 1996.

Fel y gellid disgwyl, cafodd y cyfrolau hyn, a fwriadwyd nid yn unig ar gyfer myfyrwyr ac ymchwilwyr eraill ym maes cerddoriaeth draddodiadol y genedl, ond hefyd bawb a oedd yn ymddiddori yng ngherddoriaeth frodorol y wlad, dderbyniad gwresog. Cyn eu cyhoeddi, nid oedd gennym fawr ddim cyfatebol y gellid ei ystyried yn gynhwysfawr ac yn safonol at wasanaeth cerddorion y genedl, ac fe olygai hynny, o angenrheidrwydd, gryn drafferth i ymchwilwyr a fyddai ar drywydd casgliadau neu ysgrifau penodol.

Ond ymhell cyn bod sôn am Lyfryddiaethau 1982 a 1996 (na chyfrifiadur ychwaith o ran hynny!) roedd ‘Llyfryddiaeth Cerddoriaeth Gymreig’ wedi cael ei darparu gan unigolyn trylwyr a manwl ei waith, ac er bod y “traethawd” enfawr hwnnw wedi ei ddiogelu yn y Llyfrgell Genedlaethol yn Aberystwyth, mae’n drist meddwl bod enw’r awdur erbyn hyn wedi mynd yn angof llwyr, a’i gymwynas heb deilyngu sylw yn y *Bywgraffiadur Cymreig* nac yn y *Cydymaith i Lenyddiaeth Cymru*.

Gellir olrhain cefndir y Llyfryddiaeth hon i’r Eisteddfod Genedlaethol a gynhaliwyd yn Ffestiniog ym 1898, pryd y cynigiwyd gwobr o bum punt

ar hugain a bathodyn aur gwerth pum punt am “Draethawd; Llyfryddiaeth Cerddoriaeth Gymreig”, gyda Richard Williams (awdur y *Montgomeryshire Worthies*) ac L.J. Roberts (y cerddor a’r arolygwr ysgolion o’r Rhyl) yn beirniadu. Yn ôl crynodeb o’r feirniadaeth, a ymddangosodd yn rhifyn Hydref 1898 o’r *Cerddor*, denwyd tri i gystadlu, gyda’u hymdrechion - a barnu oddi wrth y feirniadaeth - yn amrywio cryn dipyn o ran cynnwys a safon, er y teimlid bod dau o’r “traethodau” yn geisiadau a oedd yn haeddu “canmoliaeth”.

Credai’r beirniaid nad “traethawd” fel y cyfryw a gafwyd gan yr ymgeisydd gorau, yn dwyn y ffugenw “Beuno”, ond yn hytrach ddefnyddiau ar gyfer traethawd, ond yr oedd i waith y cystadleuydd hwnnw hefyd ei ragoriaethau, a haeddaï ganmoliaeth arbennig am fanteisio’n llawn ar lyfrgell yr Amgueddfa Brydeinig, a tharddellau gwybodaeth eraill. Prif wendid Beuno oedd ei fod wedi rhestru yn ei lyfryddiaeth lawer o weithiau nad oeddynt yn Gymreig mewn gwirionedd, er bod eu teitlau, efallai, yn awgrymu hynny. Ond yr oedd i’r gwaith hwnnw, ynghyd ag i ymgais un cystadleuydd arall, sylfaen eithaf diogel ar gyfer llyfryddiaeth, ar yr amod eu bod yn cael eu cywiro, a’u diwygio. Oherwydd hyn, a hefyd gan ystyried yr amser cymharol fyr a roddwyd i’r cystadleuwyr i baratoi eu “traethodau”, awgrymodd y beirniaid wrth atal y wobwr fod y gystadleuaeth yn cael ei hailosod yn Rhestr Testunau Prifwyl Caerdydd y flwyddyn ddilynol (1899), a’r un wobwr yn cael ei chynnig i’r ymgeisydd gorau.

Tri chystadleuydd a ddenwyd eto i’r maes yng Nghaerdydd, ac er ei bod yn amhosibl dweud i sicrwydd ai’r un tri oedd yn ymgeisio ag yn y Brifwyl flaenorol, yr oedd yn weddol amlwg mai’r un oedd “Beuno” ym 1898 ac awdur y llyfryddiaeth fuddugol ym 1899, a’i fod ef, sef T. Hamer Jones, Llundain, yn cael ei ystyried yn gwbl deilwng o’r wobwr.

Mae’n amlwg i ni heddiw fod y gŵr hwn wedi llwyr ymgolli yn ei faes, a’i fod hefyd wedi llafurio’n ddiarbed er mwyn dilyn cyfarwyddiadau’r ddau feirniad i helaethu ac i ddiwygio ei draethawd. Mewn llythyr a anfonodd at olygydd *Y Cerddor* o’i gartref yn Philbeach Gardens yn ne-orllewin Llundain, a’i gyhoeddi yn rhifyn Rhagfyr 1899, mae’n rhestru tua deg ar hugain o wahanol weithiau cerddorol y carai eu gweld, “tuag at gwblhau y llyfryddiaeth”, gan apelio ar unrhyw ddarlennydd a chanddo gopi neu gopiau o’r gweithiau hynny yn ei feddiant i’w helpu. Gan ei fod

yn ychwanegu y carai weld y copïau, awgrymir na chynhwysodd Beuno yn ei lyfryddiaeth yr un eitem nad oedd wedi ei gweld yn rhywle. Yn yr un llythyr, awgryma'r awdur ei fod hefyd yn awyddus i ymgynghori â'r gweithiau a restrir yn ei lythyr "cyn [i'r llyfryddiaeth] gael ei chyhoeddi", ond fe wyddys i sicrwydd erbyn hyn na ddigwyddodd mo hynny oherwydd afiechyd yr awdur yn ystod y cyfnod a arweiniodd at ei farwolaeth yn Llundain, yn ôr cymharol ieuanc hanner cant a phedair mlwydd oed, ar ddydd Nadolig 1901. Croniclir ei farw'n fyr a swta ddigon yn rhifyn Chwefror 1902 o'r *Cerddor*, ac yna ceir braslun llawnach o hanes ei fywyd a'i yrfa yn rhifyn y mis dilynol o'r un cylchgrawn.

Cyn cyfeirio at y llyfryddiaeth sydd mewn llawysgrif yn y Llyfrgell Genedlaethol, eithaf peth fyddai gofyn pwy ynteu oedd T. Hamer Jones, a beth a'i symbylodd i lunio llyfryddiaeth i gerddoriaeth ei genedl? Yn enedigol o'r Pant Mawr, y Betws, ger y Drenewydd, cafodd gefnogaeth ei dad, Thomas Jones - a oedd "yn dra adnabyddus fel arweinydd y gân yn yr ardal" - i astudio cerddoriaeth, a hynny "trwy gyfrwng y ddau nodiant". Erbyn iddo adael ysgol y Liverpool Institute yn fachgen pymtheg oed, yr oedd eisoes wedi penderfynu rhannu ei wybodaeth gerddorol ag eraill; bu'n dysgu'r Sol-ffa (yn ei gylch ef ei hun yn bennaf) am tuag ugain mlynedd, gan arholi llawer o ddisgyblion o bob oed a oedd yn ymgeisio am dystysgrifau.

Bu'n cynnal ac yn trefnu cyngherddau yn y Betws dros amryw o flynyddoedd, gan arwain yr un pryd gôr cystadleuol aml ei fuddugoliaethau eisteddfodol. Yn ôr y dywedir iddo ddysgu Cymraeg, ymladdodd hefyd yn ddygn am tua phymtheg mlynedd er mwyn ceisio codi safon cerddoriaeth yn ei fro enedigol, gan arwain y gân yng Nghapel M.C. y Betws am tua deng mlynedd (1887-97), ac ymdaflu i bob math o weithgarwch cerddorol a oedd mewn bri ym Maldwyn ar y pryd. Ond yng nghanol ei holl brysurdeb, ei ymchwiliadau - llenyddol a cherddorol - a aeth â'i fryd; roedd yn ôr diwyd, manwl, a thrylwyr wrth natur, meddid, gyda dycnwch a dyfalbarhad yn nodweddiol amlwg o'i gymeriad, ac ni pharodd unrhyw syndod i'r sawl a'i hadwaenai mai i'r dasg o geisio casglu gwybodaeth am bob math o weithiau cerddorol Cymreig y rhoes y flaenoriaeth.

Ar ôl priodi ym 1878, gwnaeth ei gartref yn Nhŷ'n-y-banadl, fferm ym

mhlwyf Tregynon, lle yr arhosodd hyd 1897, pan symudodd i Lundain, a hynny'n bennaf, meddid, oherwydd ei salwch a'i anallu i barhau i ffermio, a hefyd "er mwyn ei ferch, Miss Myfanwy Jones", soprano a oedd ar y pryd yn dilyn cwrs o addysg gerddorol. Cyn gadael Maldwyn, roedd eisoes wedi cyfansoddi ychydig - emyn-donau yn bennaf - ond yn ystod y cyfnod cymharol fyr y bu'n byw yn Llundain y cyrhaeddodd binacl ei yrfa, gan gyflawni pob math o orchwylion a oedd yn amlwg at ei ddant, megis cyfieithu amryw o lawysgrifau Cymreig o'r Amgueddfa Brydeinig ar ran Cymdeithasau Cymraeg yn Llundain, a chopïo llawysgrifau at wasanaeth J.H. Davies ac eraill. Bu hefyd yn trefnu ac yn catalogio cynnwys llyfrgelloedd Cymreig yn Sir Drefaldwyn ac yn Llundain, a'r un pryd yn ysgrifennu hanes amryw o eglwysi'r Trefnyddion Calfinaidd yn Henaduriaeth Sir Drefaldwyn ac Amwythig (yn ôl tystiolaeth T.R. Roberts yn ei *Eminent Welshmen*).

Ymddiddorai hefyd yn hanes y telynor Parri Ddall, ac yng ngyrfaoedd aelodau o deulu Morrisiaid Môn, gan fanteisio ar ddogfennau yn dal perthynas â'r bobl hynny a'u tebyg a welsai yn yr Amgueddfa Brydeinig, a gohebu ynglŷn â hwy i ambell gylchgrawn Cymraeg (gweler, er enghraifft, ei lythyr diddorol ynglŷn â Parri Ddall, dyddiedig "Llundain, Mai 16, 1901" a gyhoeddwyd yn rhifyn Gorffennaf 1901 o'r *Cerddor*, ychydig fisoedd cyn ei farw).

Ond beth am ei "draethawd" anghyhoeddedig ar "Lyfryddiaeth Cerddoriaeth Gymreig" sydd ynghadw yn y Llyfrgell Genedlaethol? Sut waith yw hwnnw, a chofio mai yn ôl safonau canrif yn ôl, yn hytrach na safonau heddiw, y dylid ei bwyso a'i fesur? Mae un olwg yn unig ar y llawysgrif sydd yng Nghasgliad Eisteddfod Genedlaethol Cymru Caerdydd 1899 (rhif 15) yn Aberystwyth, yn ddigon i'n hargyhoeddi ei fod yn waith manwl, arloesol, uchelgeisiol, a chynhwysfawr, ac wedi golygu llafur enfawr i'w awdur. Rhestrir yn y Llyfryddiaeth weithiau cerddorol 'Cymreig' a gyhoeddwyd rhwng 1530 (gan gychwyn gyda chynnyrch Siôn Gwynedd) a 1899 (gwaith gan Thomas Edwards yn dwyn y teitl 'Bendithiwn Di'). Gan restru cyhoeddiadau yn eu trefn amseryddol yn ôl patrwm Gwilym Lleyn (a D. Silvan Evans) yn y gyfrol *Llyfryddiaeth y Cymry* (1869), ceir manylion mewn teipysgrif drwchus (a'r tudalennau heb eu rhifo) am weithiau mawr a mân, gan nodi enw'r cyhoeddwr a (hyd ag yr oedd yn bosibl beth bynnag) y dyddiad cyhoeddi.

Ychwanegodd yr awdur hefyd nodyn cefndir perthnasol gogyfer â theitlau rhai o'r prif weithiau.

Mewn tri thudalen o "Ragymadrodd" i'r Llyfryddiaeth, sydd mewn llawysgrif, edrydd Beuno iddo geisio gwneud ei waith "mor gywir ag oedd bosibl dan yr amgylchiadau, ac mewn can lleied o amser", a hynny heb fynegi barn (heblaw "ychwanegu ychydig o nodiadau a ystyridd genym yn hanfodol") na cheisio dilyn "unrhyw gynllun llyfryddiaethol newydd". Y rhan dristaf yn y Rhagymadrodd yw hwnnw lle y mae Beuno'n addo - os byddai i'r traethawd fod yn fuddugol - y carai ddiwygio ei waith a'i helaethu, gan baratoi mynegeion manwl i'r cynnwys. Yna, mewn ôl-nodyn, ychwanega ei fod wedi cael ei luddias "gan afiechyd ac amgylchiadau ereill" i gwblhau'r gwaith fel y dymunai "cyn ei ddanfon i'r gystadleuaeth".

Mewn llawysgrif arall yn y Llyfrgell Genedlaethol, sydd wedi ei rhoi yng nghasgliad Eisteddfod Genedlaethol Cymru Caerdydd 1899 (rhif 13), ceir llyfryddiaeth o tua deg tudalen a thrigain, wedi ei hysgrifennu mewn inc, yn rhestru gweithiau cerddorol Cymreig a gyhoeddwyd rhwng 1530 a 1898. Tybed ai hwn oedd y "Traethawd" a anfonwyd gan T. Hamer Jones ("Beuno") i Brifwyl Ffestiniog ym 1898, ac y gwelodd y cytadleuydd yn dda i'w ddiwygio a'i helaethu?

Mae'n resyn na fyddai gwaith buddugol Beuno ym 1899 wedi gweld golau dydd yn ystod blynyddoedd cynnar y ganrif ddiwethaf. Byddai hynny wedi bod o werth amhrisiadwy i gerddorion yn ymdrechu i osod y sylfeini mewn cyfnod anodd, a'r un pryd yn gyfraniad gwerthfawr i gerddoriaeth y genedl.

NODIADAU

Rhidian Griffiths

1. Treigliad alaw

Yn 1931 anfonodd R. D. Griffith (1877-1958), Hen Golwyn, hanesydd cerdd ac awdur y llyfr arloesol *Hanes Canu Cynulleidfaol Cymru* (Caerdydd, 1948), air at J. Lloyd Williams i ddwyn ei sylw at alaw a godwyd o ganu brawd o Hen Golwyn, a'i cafodd yn ei dro gan 'hen ŵr o gyfrwywr'. Sylweddolodd Lloyd Williams mai alaw o waith Richard Mills (1809-44), Llanidloes oedd hi mewn gwirionedd, ac mai eiddo Dafydd Ddu Eryri (1759-1822) oedd y geiriau; ond nododd hefyd fel yr oedd yr alaw wedi'i newid o'i throi yn 'draddodiadol'. Dyma hi yn ôl ei ffurf wreiddiol, ar eiriau'r ail bennill. Fe'i cyhoeddwyd gyntaf yn ail ran *Yr Arweinydd Cerddorol* (Llanidloes, 1843):

{ m₁ | m₁ .l₁ :s₁ .f₁ | m₁ .d :d .t₁ | l₁ .m :m .r | d .t₁ :-

1. Pwy a'm hym-ddy-godd yn ddi-lys O dan ei gwre-gys mwyn-lan? Pwy
 roes im' faeth a llun-iaeth llon O iaeth ei bron bér au - lan? A
 phwy a'm cad-wai rhag pob cam, A phwy a'm cad-wai rhag pob cam? Fy
 an-nwyl Fam, Fy an-nwyl Fam, Fy an-nwyl Fam fy hun - an.

Mae Lloyd Williams yn sylwi ar y newidiadau y mae ‘greddf y cantorion gwerinol’ yn esgor arnynt. Yn un peth, newidir amseriad y gân i ymdebygu mwy i rithmau llafar, a thrwy hynny greu nodyn hir ar ganol ac ar ddiwedd pob llinell. Yna symleiddir y nodiant, er enghraifft ar ddiwedd y drydedd linell a’r bedwaredd. Ac yn bennaf, mae rhyw debygrwydd gwaelodol rhwng yr alaw hon a’r alaw adnabyddus, ‘Trymder’, yn y ffurf arni a gasglwyd yng nghylch Trefaenan, heb fod ymhell o Hen Golwyn. Awgrymir trwy hyn, nid yn unig fod trosglwyddiad llafar wedi ystumio alaw wreiddiol Richard Mills, ond ei fod yntau, wrth gyfansoddi, yn tynnu’n ddjarwybod ar ei brofiad o ganu’r werin, ac yn adleisio (yn anfwriadol, mae’n debyg) rediad yr alaw ‘Trymder’.

Cyhoeddwyd geiriau Dafydd Ddu Eryri yn ddeg pennill yn *Corph y Gaingc* (Caernarfon, 1834); saith o’r rheini a gynhwysir yn *Yr Arweinydd Cerddorol*.

2. “Y PREN GWSBERIS”: ffynhonnell bellach?

Yn **Canu Gwerin** 10 (1987), t. 44-5 cofnodir y gân “Y Pren Gwsberis” a gafwyd o ganu Jacob Morgan (1907-98), Cross Hands, Sir Gaerfyrddin. Nodir yno fod y geiriau’n amlygu motïff tra adnabyddus ym myd y stori

werin: maent yn disgrifio Gwyddel o'r enw Patrick Murphy sy'n dianc
rhag y rhaff oedd i'w grogi trwy ofyn iddi gael ei chlymu am bren
gwsberis:

Draw ar breri Arizona,
Draw ar hyd yr eang baith,
Pôr y gwartheg wrth y miloedd,
Yna'r cowbois wrth eu gwaith:
Gwyllo maent y gwartheg gwylltion,
Ar eu broncos brithion bach,
Gan anadlu'r pur awelon
Chwythant dros ehangder iach.

Patrick Murphy, llanc o Wyddel,
Lleidr gwartheg ar y paith,
Ddaliwyd gan y cowbois heini
Un diwyrnod wrth eu gwaith.
Ebai'r blaenor, "Patrick Murphy,
Am ddwyn gwartheg ar y paith,
Rhaid dy lunsio; 'does drugaredd,
Fel y gwyddost, am y gwaith."

"Croger di yn awr wrth goeden;
Rhoed dy gorff i adar nen;
Ond cei ddewis man dy grogi,
Dewis hefyd wrth ba bren."
"Holy Father," mynte Patrick,
"Fechgyn ffamws ydych chwi;
Crogwch fi wrth bren gwsberis,
Dyna'r pren a garaf fi."

Chwerthin wnaeth y cowbois heini;
Ebai un, gan chwerthin 'n iach,
"Sut y crogir dyn chwe troedfedd
Wrth ryw bren gwsberis bach?"
"Nid oes arnaf frys i'm crogi,"
Ebai Pat, gan wenu nawr,
"Ac arhosaf hyd nes tyfo'r
Pren gwsberis ddigon mawr."

Chwerthin wnaeth y cowbois eto,
A phob un am ucha'i lef –

Distaw bach aeth Pat o'u gafael,
At y broncos rhedodd ef;
Dewis wnaeth y bronco harddaf,
A'r cyflymaf ar ei droed:
Dros y preri yr aeth Patrick
Ar y garlam fwya 'rioed!

Gweiddi wnaeth yn ôl o'r pellter,
"Fechgyn, cyn y gwnewch fy nal,
Mentraf ddweud bydd pren gwsberis
Wedi tyfu'n ddigon tal!"

Yn y gyfrol *Trem yn ôl neu oes gofion* gan D. Derwenydd Morgan, Pencader, a gyhoeddwyd gan Wasg Gomer yn 1940 (t. 51), gwelir amrywiad ar yr un stori. Treuliodd Derwenydd Morgan rai blynyddoedd yn yr Unol Daleithiau, a dod ar draws llawer iawn o'r cowbois mewn cyfnod cyn i'r Gorllewin Gwylt gael ei ddofi'n llwyr, a'r cowbois yn sefydlu eu cyfraith a'u trefn eu hunain, trefn a oedd yn seiliedig ar werth gwartheg yn hytrach na gwerth dynion. Serch hynny, nid oedd y cowbois yn amddifad o hiwmor, ac fel hyn y cofnoda Derwenydd Morgan y stori:

Yr oedd gan y *Cowboys* ... gyfreithiau yn eu plith eu hunain. Yn ôl eu cyfraith hwy gallent foddeu pob trosedd bron i lawer ohonynt. 'Doedd saethu dyn ddim mwy na saethu petrisen, ond am ddwyn gwartheg, yr oedd y pechod hwn fel y pechod yn erbyn yr Ysbryd Glân yn anfaddeuol. Y gosb am ddwyn gwartheg oedd 'Lynchio.' Clywais stori pur ddoniol gan un o'r *Cowboys* un diwrnod. Gwyddel oedd y *Cowboy* hwn a stori i ddangos *wit* y Gwyddel yw y stori. Yr oedd Sais ac Ysgotyn a Cymro a Gwyddel wedi eu dal yn dwyn gwartheg ar y *Prairie*, ac wedi eu dwyn o flaen Tribiwnal y *Cowboys*, ac fe ddedfrydwyd y pedwar i gael eu crogi. Meddai llywydd y Tribiwnal: "Er mwyn dangos i chwi ein bod yn ddynion caredig, fe gewch chwi ddewis ar ba bren i'ch crogi." Meddai y Sais, 'Pren Derwen,' meddai'r Ysgotyn, 'Pren Sycamorwydden,' ac meddai y Cymro, 'Pren Onnen.' "Ie wel Pat," meddai y Llywydd, "beth am dani?" "O'ch," meddai Pat, "crogwch fi wrth bren Gooseberries." "Wel Pat," meddai y Cadeirydd, "yr wyt ti'n dal, a mae pren Gooseberries yn rhy fach." "Holy Pader," ebai Pat, " 'Does dim brys arnaf fi: fe arosaf nes y tyf yn ddigon o faint." Chwarddodd y Tribiwnal

nes colli pob llywodraeth arnynt eu hunain. Pan edrychasant, yr oedd y lladron wedi ffoi ar eu “Bronchos” ac y maent heb eu dal byth.

Sylwer fel y mae fersiwn Derwenydd Morgan yn rhoi amrywiad pellach ar yr hanes trwy ei wneud yn stori ar batrwm y cenhedloedd, am y Sais, y Gwyddel, y Sgotyn a'r Cymro, ond yr un yw'r ergyd o blaid meddwl chwim y Gwyddel. Fel arall mae'r stori'n hynod o debyg, yn ei holl fanylion, i'r gân, hyd yn oed yn yr ebychiad 'Holy Pader / Father' ac enw'r Gwyddel, Pat. Ai stori werin yw hi mewn gwirionedd, wedi'i throi yn benillion, ynteu cerdd a drosglwyddwyd ar ffurf stori? Mae'r gosodiad taw gan un o'r cowbois y clywodd Derwenydd Morgan y stori yn awgrymu mai stori werin oedd a bod rhywun wedi'i rhoi hi ar gân yn Gymraeg. Ai Derwenydd Morgan ei hun, tybed, neu arall?

2330154

Dyblygion

Canu gwerin

Folk song.